

ETEVA

Autismikäsikirja 1.0

Eteva kuntayhtymä
2011

Eteva kuntayhtymä
Johtoryhmä 8.6.2011

Autismikäsikirja

1.0

Leena Alho-Näveri, Toni Ikonen, Marjatta Karjala,
Susanna Kortelainen, Tarja Ruotsalainen, Katja Salmi, Olli Sauna-aho

Eteva kuntayhtymä
Julkaisuja
3 / 2011

Eteva kuntayhtymä
PL 43
04601 Mäntsälä

p. 020 692 100
f. 020 692 111

info@eteva.fi
www.eteva.fi

ISBN 978-952-67198-6-3 (nid.)
ISBN 978-952-67198-7-0 (PDF)

Esa Print Oy
Lahti 2011

Taitto ja kansikuva Tiina Roikonen

Sisältö

1	ETEVA AUTISMIPALVELUJEN JÄRJESTÄJÄNÄ	7
1.1	AUTISMIKUNTOUTUKSEN TOIMINTAMALLIN TARVE JA PERUSTA.....	7
1.2	AUTISMIKUNTOUTUSKÄSIKIRJAN TOIMITUSKUNTA	7
1.3	AUNET-TYÖRYHMÄ.....	8
1.4	KENELLE AUTISMIKUNTOUTUSTA?	8
2	AUTISMIN KIRJO	9
3	AUTISMI JA KOMMUNIKAATIO	11
4	AISTIT	15
5	STRUKTUURIT	18
5.1	ARJEN KUNTOUTUSSUUNNITELMA	22
5.2	YKS- YKSILÖKESKEINEN SUUNNITELMA.....	23
5.3	TOIMINTATAITOJEN ARVIOINTIMENETELMÄ (AAPEP)	24
6	SOSIAALINEN VUOROVAIKUTUS	26
6.1	SOSIAALISET TARINAT	27
6.2	SARJAKUVITETTU KESKUSTELU	27
7	SEKSUAALISUUS	28
8	HAASTAVA KÄYTTÄYTYMINEN	29
9	AUTISMIKUNTOUTUS ETEVAN PALVELUISSA	31
9.1	HENKILÖKUNTA.....	31
9.2	PEREHDYTYS.....	31
9.3	VASTUJOHJAAJA	32
9.4	TURVALLISUUS	32
9.5	SUOJATOIMENPIDE.....	33
9.6	OHJAUS	33
10	TUKITIIMITOIMINTA	35
11	AUTISMIASUMISEN JA AUTISTIEN TYÖ- JA PÄIVÄTOIMINNAN LAATUKRITEERIT ETEVASSA	36
11.1	TILAT	36
11.2	HENKILÖSTÖRESURSSIT.....	36
11.3	TOIMINNAN RAKENTEET.....	37
11.4	AUTISMIN YDINOSAAMISEN VARMISTAMINEN JA VAHVISTAMINEN	37
LIITTEET	38	
1	PEREHDYTYSPÄIVÄT ASUMISPALVELUISSA.....	38
2	PEREHDYTYSPÄIVÄT TOIMINTAKESKUKSESSA TYÖ- JA PÄIVÄTOIMINNASSA	39
3	HENKILÖKOHTAINEN KUNTOUTUSSUUNNITELMA –LOMAKE	40
KIRJALLISUUTTA	41	
LÄHDELUETTELO	43	

Autismikäsikirja 1.0

1 Eteva autismipalvelujen järjestäjänä

Eteva kuntayhtymän asumispalvelut sekä toimintakeskukset sijoittuvat Uudenmaan, Itä-Uudenmaan sekä Kanta- ja Päijät-Hämeen alueelle. Osa yksiköistä tai niissä toimivista ryhmistä on erikoistunut autismin kirjon henkilöiden palveluun. Myös muissa yksiköissä järjestetään palvelua autismin kirjon kuuluville tai autismikuntoutuksesta hyötyville henkilöille. Autismikuntoutuksesta hyötyvät asiakkaat tarvitsevat jatkuvaa ja monipuolista tukea ja ohjausta ja heidän tarpeisiinsa vastataan henkilöstön erityisosaamisella. Palvelutuotteet ovat vaativa/erityisen vaativa itsenäistä asumista tukeva palvelu sekä erityisen vaativa työ- ja päivätoiminta

1.1 Autismikuntoutuksen toimintamallin tarve ja perusta

Autismikuntoutuksen tarkoituksena on:

- Tukea autismin kirjon kuuluvan asiakkaan kuntoutusta arjessa
- Luoda rakenteet hyvälle ja toimivalle yhteistyölle
- Selkeyttää autismikuntoutuksen perusteita, toimintatapoja ja yhteistä näkemystä
- Vahvistaa henkilökunnan osaamista

Toimintamalli perustuu seuraaviin ajatuksiin:

- Kokonaisvaltainen elämänlaadun ja mahdollisimman itsenäisen elämän tukeminen
- Tasa-arvoinen kohtaaminen
- Yksilöllisen palvelun ja tuen antaminen elämän eri osa-alueille
- Turvallisuuden ja oman elämän hallinnan taitojen kasvaminen
- Yhteistyön ja läpinäkyvyyden aikaansaaminen toimijoiden välillä
- Henkilöstön ammattitaidon kehittäminen

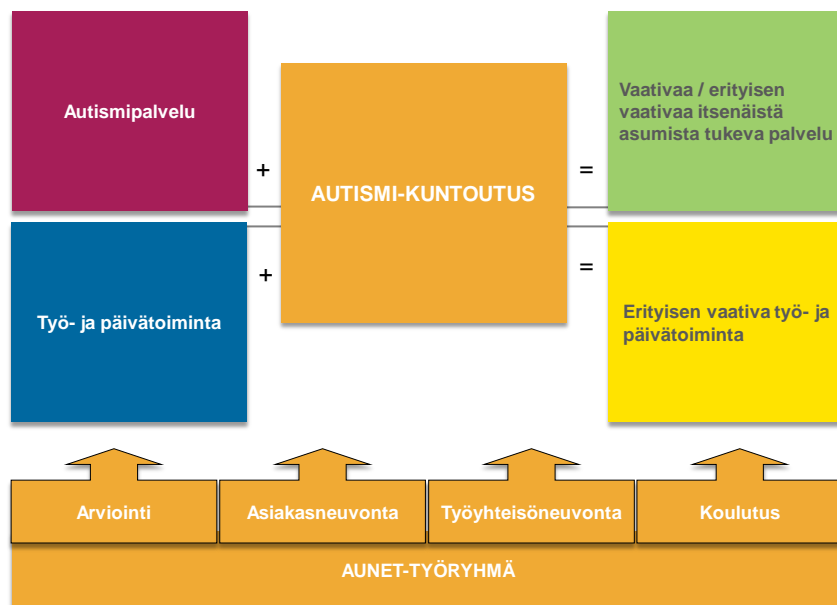
1.2 Autismikuntoutuskäsikirjan toimituskunta

Autismikäsikirjan tekemiseen ovat osallistuneet:

- Oili Sauna-aho, asiantuntijapalvelujen palvelupäällikkö
- Marjatta Karjala, autismikuntoutusohjaaja
- Tarja Ruotsalainen, sosiaalityöntekijä
- Katja Salmi, autismikuntoutusohjaaja
- Leena Alho-Näveri, psykologi
- Toni Ikonen, Vantaan ja Keravan toimintakeskuksien esimies
- Susanna Kortelainen, Porvoon asumispalvelujen esimies

1.3 Aunet-työryhmä

Etevassa toimii monialainen autismin kirjon asiakkaisiin erikoistunut Aunet-työryhmä, johon kuuluvat kuntoutusohjaaja, psykologi, musiikkiterapeutti, puheterapeutti, toimintaterapeutti ja fysioterapeutti. Työryhmä konsultoi tarvittaessa psykiatrian tai neurologian erikoislääkäreitä ja toimii yhteistyössä perusterveydenhuollon lääkäreiden kanssa. Tarvittavat autismin kirjioon liittyvät arvioinnit ja tutkimukset työryhmä organisoii ja toteuttaa monialaisesti sekä ohjaa asiakasta muihin palveluihin. Lisäksi työryhmä tarjoaa neuvontaa ja ohjausta asiakkaille, kuntayhtymän, kuntien ja muiden yhteistyötahojen henkilökunnalle, organisoii tukitiimit kuntayhtymän autismityöyksiköihin sekä järjestää autismityö-koulutusta. Aunet-työryhmän tehtäviin kuuluu myös autismin kirjioon liittyvien menetelmien ja tiedon kehityksen seuraaminen sekä oman ammattitaidon ylläpitäminen.

Autismin kirjon palvelut ja tuotteet Eteva kuntayhtymässä

1.4 Kenelle autismityö-kuntoutusta?

Autismityö-kuntoutusta tarvitaan, jos henkilöllä on jokin autismin kirjon diagnoosi tai henkilön aikaisempi kuntoutus, opetus tai ohjaus on perustunut autismityö-kuntoutukseen. Siitä on myös hyötyä silloin, kun henkilöllä on sellaisia vuorovaikutuksen ja sosiaalisen käyttäytymisen hallinnan pulmia, joissa arvioidaan autismityö-kuntoutuksen toimintatapojen olevan avuksi.

Autismityö-kuntoutuksen tarpeen arviointi ja sen tarkempi sisältö ovat osa henkilökohtaisen palvelun suunnittelua. Arviointi tehdään henkilön itsensä sekä lähihenkilöiden kanssa. Siinä voidaan käyttää erityisesti autismiin kehitettyjä arviointivälineitä, kuten AAPEP -arviointia.

Palvelua valittaessa tai vaihdettaessa Etevan yhteyshenkilö on kuntajaon mukainen sosiaalityöntekijä tai sosiaaliohjaaja sekä autismityö-kuntoutuksen yksilöllistä suunnitelmaa tehtaessa Aunet -työryhmä. Jatkossa suunnitelman toteutumisesta, seurannasta ja aloitteista huolehtii edellä mainittujen tuella toimintayksikön esimies/vastuuohjaaja.

2 Autismin kirjo

Autismi on neurobiologinen (aivoperäinen) keskushermoston kehityshäiriö, joka aiheuttaa vaihtelevia ja laaja-alaisia ongelmia. Autismin kirjo kuuluu laaja-alaisiin kehityksen häiriöihin, jonka alaluokkia ovat lapsuusiän autismi, tarkemmin määrittelemätön autismi, Rettin syndrooma, muu lapsuuden disintegratiivinen häiriö ja Aspergerin oireyhtymä. Nykyään puhutaan autismin kirjosta, sillä autismissa on kysymys tietyistä piirteistä koostuvasta yksilöllisestä ja monimuotoisesta käyttäytymiskuvasta, jotka johtuvat mm. autistisen henkilön iästä, kehitystasosta, kognitiivisista kyvyistä, mahdollisista muista sairauksista sekä saadun kuntoutuksen määrästä.

Autismin kirjon diagnoosi asetetaan näkyvien käyttäytymispiirteiden perusteella. Keskeiset autismin kirjon piirteet, joita kutsutaan autistiseksi triadiksi, ovat puutteellinen kommunikaatio, vuorovaikutus ja mielikuvitus yhdessä kaavamaisen käyttäytymisen kanssa. Näiden lisäksi autismin kirjon henkilöillä tiedetään esiintyvän mm. aistien yli- ja aliherkkyttä, uni- ja syömishäiriöitä sekä itseä vahingoittavaa käytöstä, vaikkei diagnoosi niitä edellytäkään. Lisäksi autismin kirjon kuuluvilla henkilöillä saattaa olla myös yleisiin normeihin tai ikä- ja kehitystasoon verraten erikoista tai poikkeavaa ympäristölle haasteellista käyttäytymistä.

Autismin kirjon henkilöillä tiedetään esiintyvän neurokognitiivisia poikkeuksia, joita ovat puutteellinen mielen teoria, heikko sentraalinen koherenssi ja toiminnanohjauksen vaikeudet. Mielen teorian mukaan autismin kirjon henkilöiden on vaikea käsittää toisten ihmisen mieltä, ajatuksia, tunteita ja aikomuksia, mikä vaikeuttaa mm. arkipäivän sosiaalisten tilanteiden ennakkointia ja tulkittamista. Heikko sentraalinen koherenssi tarkoittaa sitä, että autistisen henkilön ajattelu ja hahmottaminen ovat pirstaleisia ja kokonaisuuksien hahmottaminen on vaikeaa. Autismin kirjon henkilöiden on ns. ”vaikeaa nähdä metsää puilta.” Heikon sentraalisen koherenssin vuoksi osatekijöiden suhteiden ja syy-seuraus -suhteiden ymmärtäminen on autismin kirjon henkilöille hankalaa. Toiminnanohjauksen vaikeudet ilmenevät puolestaan toiminnan suunnittelun, aloittamisen ja lopettamisen pulmina sekä ajan hahmottamisen vaikeuksina. Rutiinien avulla autismin kirjon henkilöt voivat yrittää kompensoida toiminnanohjauksen puutteita. On tärkeää muistaa, että edellä kuvatut neurokognitiiviset poikkeavuudet eivät ole ominaisia pelkästään autismin kirjon henkilöille.

Autismin kirjon esiintyvyyksiluvut vaihtelevat käytettyjen kriteereiden mukaan. Autismi- ja Aspergerliiton arvion mukaan autismin kirjon ihmisiä on Suomessa n. 50 000, joista autistisia henkilöitä on noin 10 000. Autismia esiintyy pojilla enemmän kuin tytöillä. Autismin kirjon henkilöiden yleinen älykkyys vaihtelee riippuen autismin vaikeusasteesta. 65-85 %:lla autistisista henkilöistä on älyllinen kehitysvamma. Autismi vaikuttaa myös keskeisesti oppimiseen ja usein autistiset henkilöt suoriutuvat älyllistä primaaritasoa huonommin. Tutkimusten mukaan noin puolet autisteista ei opi puhumaan tai puhe jää vähäiseksi. Autismiin voi liittyä myös muita perinnöllisiä neurologisia poikkeamia, kuten epilepsiaa (noin 20–30 %:lla) ja tarkkaavuus- ja ylivilkkaushäiriötä (ADHD).

Autismin kirjon häiriöiden erityispiirteet säilyvät läpi elämän, mutta iän ja saadun kuntoutuksen myötä vaikeuksien taso voi muuttua ja taidoissa voi tapahtua kehittymistä. Kuntoutus perustuu ajatukseen elämänkaaresta ja kuntoutus mahdollistaa uusien asioiden oppimisen ja yhteiskuntaan integroitumisen. Autismin kirjon henkilöt tarvitsevat tukea elämän kaikissa vaiheissa, mutta tuen laatu muuttuu iän myötä. Autismikuntoutus on suureksi osaksi arjen harjoittelua ja kuntoutuksen tavoitteena on mahdollisimman itsenäisen selviytyminen. Kuntoutuksen tarkoituksena on antaa valintoihin tarvittavat tiedot ja taidot sekä aktivoida kontaktin ottamista. Kuntoutusta toteute-

taan asiakkaan eri toimintaympäristöissä, joten eri toimijoiden (perhe, lähi-ihmiset ja asiantuntijat) välinen jatkuva yhteistyö on tärkeää.

Lähteet: Autismi- ja Aspergerliitto, mm. Mervi Saukkosen luento 13.12.2007.

Dalenius, K., Sirén, R. 1997. Käpylän malli - Aikuisten autistien kuntouttaminen, Nuorten autistien kuntoutusprojekti 1.4.1992–31.5.1995. Helsinki: Suomen autismiyhdistys ry.

Etevan Asiantuntijapalvelu., Autismikäsikirja ja Hothat-käsikirja

Ehlers, S., Gillberg, C. 1997, Aspergerin syndrooma – yleiskatsaus. Helsinki: Suomen Autismiyhdistys ry.

Frith, U. 1993. Autism - Explaining the Enigma. Blackwell Publishers. Oxford UK & Cambridge USA.

Gillberg, C. 1999. Autismi ja autismin sukuiset häiriöt lapsilla, nuorilla ja aikuisilla. 2.p. Helsinki: Hakapaino Oy.

Gillberg, C., Luento Aspergerin oireyhtymästä 6.11.2009.

Gillberg, C. 2001. Nörtti, nero vai normaali? Aspergerin oireyhtymä lapsilla, nuorilla ja aikuisilla. 2.p. Jyväskylä: PS-Kustannus.

Ikonen, O. (toim.) 1998. Autismi – teoriasta käytäntöön. Jyväskylä: PS – kustannus.

Kaski, M. (toim.), Manninen, A. ja Pihko H. 2009. Kehitysvammaisuus. 4.uud.p. Helsinki: WSOYpro Oy.

Kerola, K., Kujanpää, S., Timonen, T. 2009. Autismin kirjo ja kuntoutus. Jyväskylä: PS-kustannus ja Atena.

Kontu, E. 2004. Mielen ja musiikin ikkunat. Mielen teoria ja kommunikaatiosuhde – tapaustutkimuksia. Helsingin yliopisto. Käyttäytymistieteellinen tiedekunta, Soveltavan kasvatuksen laitos, Erityispedagogiikka. Väitöskirja.

Koskentausta, T., Metsähonkala, L., Raitasuo, S. 2005. Älylliseen kehitysvammaisuuteen, autismiin sekä aktiivisuuden ja tarkkaavuuden häiriöön liittyvät käytösoireet. Espoo: Janssen-Cilag Oy.

Suomen Asperger Yhdistys

www.verneri.net

3 Autismi ja kommunikaatio

Ennen puhumaan oppimista lapsi oppii olemaan vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa. Vuorovaikutus on usein tiedostamatonta. Silloin, kun se on tiedostettua toiseen ihmiseen vaikuttamista, sitä voidaan nimittää kommunikaatioksi eli viestinnäksi.

Lähes kaikilla autismikirjon ihmisillä esiintyy jonkinasteisia kommunikoinnin vaikeuksia. Autismin ensimmäisiä merkkejä on juuri poikkeava sosiaalinen vuorovaikutus: lapsi ei opi ottamaan normaalilla tavalla kontaktia aikuiseen ja hakemaan hänen huomiotaan. Katsekontakti voi olla jo varhaisvaiheessa poikkeava tai lapsi on alkuun huomiota herättävän ”helppo”, koska ei lainkaan vaadi aikuisen huomiota tai toisaalta lähde lainkaan mukaan vastavuoroiseen ääntelyyn tai lepertelyyn. Noin vuoden iässä autistinen lapsi ei luonnostaan opi jakamaan huomion kohdetta normaalisti aikuisen ja esineen välillä. Kyseisessä kehitysvaiheessa näkyvin piirre tästä on osoittavan eleen puuttuminen, motoristen valmiuksien ollessa sinällään kunnossa. Autistisen lapsen puheen ja kielen kehitys, mutta myös sosiaalinen ja kognitiivinen kehitys viivästyy monesti edellä mainituista syistä. Autistisen lapsen erilainen kehityskulku näkyy myös vaikeutena oppia leikin taitoja. Autistisen lapsen leikki on kaavamaisista, eikä lapsi omaksu leikin sosiaalista merkitystä. Leikki-iässä oleva autistinen lapsi voi vaikeasti tuntea tunteita pudotella esinettä pöydältä alas ja nauttia esineen tuottamasta äänestä, ottamatta lainkaan kontaktia vierellä olevaan aikuiseen tai osoittavansa kiinnostusta esineen varsinaiseen käyttötarkoitukseen. Noin 3-4 -vuotiaan autistisen lapsen leikki vastaa selvästi pienemmän (esim. 1-2 vuotiaan) lapsen leikkiä.

Osalla autistisista lapsista voi olla hyvin kehittyneet mekaanisen kielen taidot ja heillä voi olla paljon puhettakin. Tämä puhe on kuitenkin usein asiayhteydestä irrallista, eivätkä he käytä sitä sosiaaliseen tarkoitukseen samoin kuin normaalisti kehittyvät lapset. Autistiset lapset eivät yleensä luonnostaan hahmota sitä, mihin kaikkeen kieltä käytetään: pyytämiseen, toteamiseen, kertomiseen, kysymiseen jne. Autistinen lapsi voi käyttää kieltä vain johonkin kielen käyttötarkoitukseen tai kielen käytön eri tarkoitukset eivät ole hänelle jäsentyneet. Jaettuun tarkkaavuuteen kuuluvista vaikeuksista johtuen autistiset lapset eivät myöskään monesti omaksu esimerkiksi persoonamuotojen merkitystä. Monilla autistisista lapsista esiintyy myös vaikeuksia kaikilla puheen ja kielen tasoilla. Vielä 1980-luvulla noin puolet autistisista ei omaksunut missään vaiheessa puhekieltä. Uusimpien tutkimusten mukaan käyttäytymisterapeuttisella varhaiskuntoutuksella 85-90 % autistisista lapsista kykenee omaksumaan puhekieltä ensisijaisena kommunikointikeinonaan Käyttäytymisterapeuttisista kuntoutusmenetelmistä tunnetuimpia ovat tällä hetkellä PECS (Picture Exchange Communication System) sekä PRT (Pivotal Response Training).

Autistiselle ihmiselle viestinnässä vaikeaa:

- eri tilanteissa käytettävä kieli
- puheen ymmärtäminen (konkreettista tai ymmärtää puheesta yksityiskohtia, ei kokonaisuutta)
- äänensävyjen ja eleiden tulkitseminen
- tunteiden käsittely ja ilmaisu
- vuorottelu ja vuorovaikutus
- katsekontakti
- huomion kohteen jakaminen (katsoo vain esinettä, ei kommunikointikumppania ja esinettä)

Käyttäytymisterapeuttiset kuntoutusmenetelmät lähtevät liikkeelle kommunikoinnin peruselementeistä: vastavuoroisuudesta, jaetusta tarkkaavuudesta sekä herätetystä halusta kommunikoida (motivaatio). PECS-menetelmän perusideoita on lapsen omaaloitteisuuden vahvistaminen motivoivan asian kautta. Yhtenä PECS-menetelmän ta-

voitteista on vähentää autistisilla lapsilla usein esiintyvää vihjeriippuvuutta: lapsi ottaa pyydettyä kuvaa, mutta ei opi itsellään käyttämään kuvaa kommunikoinnissa halutessaan jotain tai halutessaan kertoa jotain (kielen eri käyttötarkoitukset). Autistiselle henkilölle on vaikea oppia kielen vaihtokaupan ideaa (exchange) tai vuorottelun ideaa kommunikoinnissa (kun kommunikoin tai kohdistan asiani kommunikointikumppanille, siitä seuraa jotain). Ilman vuorottelun idean opettamista autistiselle lapselle, hänen käyttämänsä puhe tai muu kommunikoinnin tapa jää irralliseksi; autistinen lapsi voi puhua tai laulella itsekseen, mutta ei osaa kohdistaa kommunikointia toiseen ihmiseen.

PRT-menetelmän perusidea on että autismissa on havaittu olevan tietyt keskeiset ydinvalmiudet (motivaatio ja jaettu huomio), joita tukemalla voidaan laaja-alaisesti tukea lapsen kehitystä. Toistuvat epäonnistumiset varhaisessa vuorovaikutuksessa (silloin kun lapsi ei luonnostaan opi vuorovaikutuksen perusideaa) sammuttavat motivaation kommunikoida – vuorovaikuttaa toisten ihmisten kanssa. Tästä syystä alkuun on selvítettävä, mistä lapsi on kiinnostunut, ja puheen, kielen ja kommunikaation sekä ja yleensä uusien taitojen oppiminen pitää rakentaa sen ympärille. Harjoittelussa tuetaan aktiivisesti jaettua huomiota, koska se on avain uusien taitojen omaksumiselle ja kommunikoinnin idean oivaltamiselle. Harjoittelu etenee kolmivaiheisen luonnollisen oppimisen ja vahvistamisen kautta: aikuinen ottaa vuoron, lapsi vastaa siihen omalla vuorollaan, aikuinen vahvistaa tai on vahvistamatta lapsen vuoron (PRT:ssä iskusana, lapsen reaktio, vahvistaja). Menetelmässä vahvistetaan ainoastaan lapsen positiivisia aloitteita (puhetta, kieltä, kommunikointia, leikin taitoja). Negatiivinen tai haastava käyttäytyminen jätetään huomiotta. Jos lapsi on puhumaton, häneltä ei edellytetä vielä toistoja, vaan voidaan vahvistaa esimerkiksi non-verbaalia kommunikaatiota (katsetta, ääntelyä jne.). Ääntelyiden kautta edetään vaiheittain yksittäisiin äänneisiin, tavuihin ja sanoihin. Kun lapsella on riittävä määrä sanoja, hänen kanssaan voidaan harjoitella lausepuhetta. Harjoittelussa voidaan edetä aina kieliopillisiin määreisiin asti. Käytännössä harjoittelun ensisijaisena tavoitteena on puhe, jolla lapsi selviää arjessaan. Arjessa selviytyminen lisää luonnollisesti jo sinällään uusien asioiden oppimista ja edesauttaa uusien kehityksellisten taitojen saavuttamista.

Autististen aikuisten kommunikoinnin tukemisessa tulee huomioida se, että kuntoutustoimenpiteet suuntautuvat ensisijaisesti aikuisen ihmisen ympäristön muokkaamiseen ja mahdollisten kommunikointikeinojen rakentamiseen autistisen aikuisen kommunikoinnin tueksi. Pitkän ajan kuluessa opitut tavat eivät ole samalla aikataululla ja välttämättä täysin samanlaisin keinoin hallittavissa tai muutettavissa kuin kehittyvällä lapsella. Puheen ja kielen kehityksellä on havaittu olevan tietyt herkkyyksikaudet, joiden aikana niiden oppiminen on mahdollista. Joissain tapauksissa henkilö voi oppia puhumaan ja kommunikoidaan melko myöhäänkin. Se ei kuitenkaan usein ole yksinomaan sidoksissa käytettyihin menetelmiin tai niiden tehokkuuteen, vaan voi olla myös osa taustalla olevan vaikeuden asteittaista kehityksellistä lieventymistä. Joissain tapauksissa myös diagnoosin myöhemmällä tarkentumisella tai diagnostiikan yleisellä tarkentumisella on osansa asiassa. Kaiken kaikkiaan voidaan todeta, että yhteisöllä on suuri osuus siihen, miten asiakas tulee käytössä olevilla keinoillaan arjessa ymmärretyksi ja otetaanko ja hyväksytäänkö nämä keinot hyvään ja monipuoliseen käyttöön arjessa.

Kaikissa kuntouttavissa menetelmissä ja kommunikointikeinoissa on lähtökohtana *monipuolinen kommunikaatio*. Kommunikointikeinot eivät saisi vastata pelkästään asiakkaan tärkeimpiin perustarpeisiin (nälkä, jano, vessahätä), joskin mahdollisuus myös niiden ilmaisemiselle on äärimmäisen tärkeää. Kommunikointikeinojen tulisi mahdollistaa tarpeeksi laaja-alaisesti kommunikointi: kertoa, nimetä, todeta, kysyä, pyytää, kieltäytyä, valita, ilmaista tahtonsa, kommentoida sekä ratkaista käytössä olevilla keinoilla jokapäiväisiä ongelmia. Usein tilanne on se, että kommunikoinnin ar-

vellaan olevan kunnossa silloin, kun asiakas pystyy valitsemaan ruokansa, juomansa sekä vessassa käynnin ajankohdan (joissain tapauksissa ei edes näitä). Olisitko itse tyytyväinen arkeesi, mikäli tilanne olisi omalla kohdallasi se, että et pystyisi vaikuttamaan elämässäsi mihinkään muuhun? Ehkä kaipaisit usein jotain kättä pidempää ja turvautuisit lopulta itsekin mahdollisesti haastavaan käyttäytymiseen.

Onko aikuisen asiakkaan kommunikointi huomioitu riittävän hyvin yhteisössäsi?

Pystyykö aikuinen asiakas olemassa olevilla kommunikointikeinoillaan (edellyttäen että ne ovat käytössä ja niiden käyttöä on harjoiteltu) ilman pitkälle vietyä tulkintaa...

- kertomaan?
- nimeämään asioita puhetta tukevilla keinoilla tai puheella?
- toteamaan asioita?
- kysymään sinulta jotain?
- pyytämään?
- kieltäytymään?
- valitsemaan tai tekemään valintoja? (Tämä on monesti autistiselle jo sellaisenaan vaikeaa.)
- ilmaisemaan tahtonsa?
- kommentoimaan?
- ratkaisemaan ongelmia?

AAC-keinot (Augmentative and Alternative Communication, suomeksi Puhetta tukeva ja korvaava kommunikaatio) ovat välttämättömiä puhumattomien tai puheella itseään ilmaisevien autististen kohdalla. Autistiset ihmiset ovat monesti visuaalisesti vahvoja, joten kuvitettu materiaali toimii heidän kohdallaan usein hyvin. Joidenkin autististen kohdalla suuret vaikeudet huomion kohteen jakamisessa voivat vaikeuttaa visuaalisen materiaalin käyttöä (vaikeus jakaa huomio yhtäaikaisesti kuvaan ja sitä kuvavaan esineeseen), mutta suurimmalla osalla puhetta tukevat keinot helpottavat arkea. Puhetta tukevien keinojen käyttöönotto vaatii useimmiten päivittäistä harjoittelua sekä kommunikointikeinojen hyväksymistä ja mukana pitämistä luonnollisena osana arkea. Kun saat itse käteesi uuden opeteltavan asian, tuskin opit itsekään käyttämään sitä hetkessä. Monesti autistisen henkilön puhe voi olla ulkoa opittuja fraaseja, jotka myös useissa tapauksissa saattavat merkitä muuta kuin henkilö sanoo. Tällöin on erinomaista tärkeää käyttää puhetta tukevaa materiaalia varmistamassa ymmärretyn tuleminen. Autistisen ihmisen puhe voi olla myös eriaisteisten puheen ja kielen kehityksen liitännäisvaikeuksien (esimerkiksi dyspraksian) vuoksi epäselvää tai puuttua kokonaan, jolloin niin ikään AAC-keinot ovat välttämättömiä. Esimerkkejä AAC-keinoista ovat esimerkiksi yksilöllinen kommunikointikansio, yksittäiset PCS-kuvat, piktot, tukiviittomat sekä yksilölliset kommunikointilaitteet. AAC-menetelmiä ovat esimerkiksi keskustelumatto ja pikapiirtäminen. Kun puhutaan yksilöllisistä kommunikointikeinoista, tarkoitetaan nimenomaan niitä keinoja, jotka henkilöllä on jatkuvassa käytössä arjen kommunikointitilanteissa selventämään asiakkaan viestiä kommuni-

3 Autismi ja kommunikaatio

kointikumppanille. Ehkä tyypillisin esimerkki näistä on yksilöllinen asiakkaan mukana kulkeva kommunikointikansio. AAC-menetelmiä, kuten keskustelumattoa tai pikapiirtämistä voidaan hyödyntää näiden tukena. Arjen strukturointi ja kuvittaminen PCS-kuvin on eri asia, joskin sekin on autistisen henkilön kohdalla erittäin tärkeää.

Kommunikoinnin apuvälineitä

Lähteitä: Frost, L., Bondy, A. 1994 The Picture Exchange Communication System Training Manual. Cherry Hill.

Kerola, K., Kujanpää, S., Timonen, T. 2009 Autismin kirjo ja kuntoutus. PS-kustannus, Jyväskylä.

Koegel, L. K. 2000 Treatments for people with Autism and other Pervasive Developmental Disorders. Journal of Autism and Developmental Disorders Interventions to Facilitate Communication in Autism. 2000; 30 (5), 383-391.

Koegel, L. K. Carter, C., Koegel, R. 2003 Teaching Children with Autism Self-Initiations as a Pivotal Response. Topics in Language Disorders. 2003; 23 (2), 134-145.

4 Aistit

Poikkeava reagointi aistiärsykkeisiin on hyvin tyypillistä autismin kirjon henkilöillä. Reagointi on yksilöllistä ja aistikanavat saattavat yli- ja/tai alireagoida aistiärsykkeisiin. Aistiärsykkeisiin ylireagoivan henkilön aivot rekisteröivät aistimuksia liian voimakkaasti, minkä takia henkilö kiinnittää huomionsa kaikkiin, myös epäolennaisiin, ärsykkeisiin. Tällöin tavalliset aistimukset tuntuvat liian voimakkailta. Heikko ja puutteellinen reagointi aistiärsykkeisiin ilmenee puolestaan aliherkkytenä, jolloin aistitietoa tulee liian vähän. Henkilö tarvitsee paljon aistiärsykeitä saavuttaakseen normaalin vireystilan ja alireagoiva henkilö pyrkii saattaa hakea aistimuksia erikoisiltakin näyttävien keinoin.

Poikkeava reagointi aistiärsykkeisiin voi olla ongelmallista sekä autistiselle henkilölle että heidän läheisilleen. Autismi kirjon henkilöiden kohdalla on tärkeää arvioida perusteellisesti, millaisesta poikkeavuudesta on kysymys, sillä esim. haasteellisen tai erikoisen käyttäytymisen taustalla on usein poikkeava reagointi aistimuksiin. Arviointikeinoja ovat mm. käyttäytymisen havainnointi ja toimintaterapian käytössä olevat erilaiset kartoituslomakkeet.

Ulkoisten struktuurien avulla ja ympäristöä muokkaamalla pyritään luomaan turvallinen toimintaympäristö aistipoikkeavuuksien lievittämiseksi. Aistitoimintojen harjaanuttamisessa tärkeitä asioita ovat ennakointi, totuttelu ja asioiden nimeäminen. Yksilöllisesti suunniteltujen toimintojen ja harjoitteiden avulla voidaan helpottaa aistipoikkeavuuksien tuottamia ongelmia ja opettaa selviytymään niistä riittävän hyvin ja sosiaalisesti hyväksyttävällä tavalla.

- Näköaisti** Näköärsykkeisiin ylireagoiva henkilö siristelee silmiään tai pitää niitä kiinni, koska näköaistin kautta tulevat aistimukset ovat liian voimakkaita. Ylireagoiva henkilö hyötyy ympäristöstä, jossa on hillityt värit ja vähän kiiltäviä peilipintoja. Valoihin voi totutella, esim. taskulampun avulla ja aurinkolasien käytöstä saattaa olla apua. Alireagoiva henkilö voi hakea itselleen lisää näköaistimuksia, esimerkiksi katselemalla käsiään, viputtamalla tavaroitaan silmiensä edessä, räpyttelemällä valoja ja katsomalla jatkuvasti peiliin. Alireagoiva henkilö pitää usein kirkkaista valoista. Hänen työtilaansa on hyvä olla paljon katsottavaa niin valojen kuin varjojenkin osalta. Lisäksi värikkäät ja kirkkaat tekstiilit, palapelien rakentaminen sekä kirjojen ja kaleidoskoopin katseleminen tuottavat toivottuja näköaistimuksia.
- Kuuloaisti** Kuuloyliherkkä henkilö peittää korvansa tai poistuu tilasta, jossa on hänelle liikaa puhetta, musiikkia tai muita ääniä. Kimeät ja korkeat äänet saattavat olla epämieluisimpia. Väenpaljous, meluisat ja kaikuva huoneet, liikennevälineet sekä konsertit ovat hänelle hankalia paikkoja. Kuuloaistin yliherkkyydestä kärsivän henkilön lähellä olevien ihmisten on kiinnitettävä huomiota omaan äänenkäyttöön ja puhuttava rauhallisesti ja ehkä normaalia hiljaisemmalla äänellä. Kuuloyliherkälle henkilölle kuulosoajaimista tai korvatulpista on usein apua. Kuuloaistimuksille alireagoiva henkilö pitää puolestaan kovasta metelistä. Hän kolistelee tavaroita, paukuttaa ovia tai äänentelee itse kovaäänisesti, vaikka muiden henkilöiden äänien sietäminen voi olla vaikeaa. Kuuloaistimuksille alireagoivalle henkilölle tulisi tarjota paljon ääniä ja mahdollisuus meluta sovitusti vapaasti jossakin tietyssä paikassa, esim. erilaisia soittimia soittamalla.
- Hajuaisti** Hajuille ylireagoivan henkilön on vaikea sietää ympäristössään hajuvesien, tiettyjen ruokien ja ihmisten tai joidenkin paikkojen hajua. Lisäksi haju- ja makuyliherkkyys liittyvät usein läheisesti toisiinsa, joten autistisen henkilön ruokailutilanteissa esiintyvät ongelmat voivat johtua juuri näistä yliherkkyyksistä. Myös pissaamiseen ja kakkaamiseen liittyvät ongelmat voivat liittyä haju- ja makuaistin yliherkkyyteen.

Hajuaistiltaan yliherkän henkilön ympäristöstä tulee karsia turhat ja voimakkaat hajut pois. Huoneita on hyvä tuulettaa ja voimakkaasti tuoksuvia pesuaineita sekä muita hajusteita tulee välttää. Hajuaistin aliherkkyys tulee esiin esimerkiksi niin, että henkilö haistelee kaikkea ja etsii voimakkaita hajuja. Hän voi tutkia roskakoreja, leikkiä syljellä ja muilla eritteillä, viihtyä vessassa tai haistella tavaroita ja ihmisiä. Hajuihin alireagoiva henkilö tarvitsee voimakkaita kokemuksia. Hänelle annetaan hajuaistimuksia tarkoituksenmukaisella tavalla, mutta liiallista uppoutumista, esimerkiksi roskien tai ihmisten haistelemiseen, ei suoda. Rajaamalla haistelu tiettyyn paikkaan ja toimintatapaan pyritään välttämään, ettei aistimusten poikkeavuus vaikuta sosiaalisiin tilanteisiin.

Makuaisti Makuaistiin yliherkäs henkilö kannattaa totuttaa uusiin makuihin vähitellen aloittaen mauttomista ruoista. Happamia ja karvaita makuja tulee välttää. Henkilöä ei voi pakottaa syömään, sillä ruokailemisesta kieltäytyminen ei ole kiusantekoa vaan todellinen ongelma. Makuaistin aliherkkyys saattaa puolestaan näkyä niin, että henkilö syö mitä vain. Mitä voimakkaampi mauste tai maku on, sitä enemmän hän siitä pitää. Alireagoivan henkilölle olisi hyvä tarjota suunnitellusti makuaistimuksia. Hänen annetaan haistaa ja maistaa voimakkaita makuja, jotka nimetään.

Tuntoaisti Tuntoaistialueen yliherkkyys voi näkyä käyttäytymisessä siten, että henkilö reagoi kosketukseen usein kielteisesti. Etenkin hellän kosketuksen sietäminen voi olla vaikeaa ja esimerkiksi kutittaminen voi satuttaa. Tuntoaistimuksiin yliherkävää on hyvä koskettaa niin kuin hän koskettaa itseään, sillä tällaista kosketusta hän sietää parhaiten. Tuntoyliherkkä henkilö voi riisua itseään, sillä vaatteet tuntuvat epämiellyttäviltä. Vaatteiden valintaan, pukemiseen ja pitämiseen voi liittyä myös palkitsevuutta. Vaatteet valitaan niin, että niihin voidaan liittää erityisiä miellyttävyystekijöitä, esim. materiaali ja väri. Vaatteiden pitämistä täytyy opetella, sillä jatkuva alastomuus johtaa nopeasti sosiaalisiin hankaluuksiin. Myös suihkussa käyminen, kasvojen pesu ja hampaiden harjaus saattavat olla vastenmielisiä. Hierominen ja peittoon kääriminen hyödyttävät yliherkävää henkilöä. Tuntoaistin aliherkkyys näkyy esimerkiksi siten, että henkilö hakee tuntoaistimuksia lyömällä tai puremalla itseään. Kipukynnys on usein korkea. Alireagoivalle henkilölle on tarjottava paljon kosketuksia, esim. kutittamalla, hieromalla ja harjaamalla. Myös lämpimiä ja viileitä suihkuja voidaan käyttää aistimusten normalisointiin. Tuntoaistiharjoituksia on tärkeä tehdä pikkuhiljaa kertoen aina etukäteen, mitä aiotaan tehdä, ettei kosketus tule liian yllättäen.

Liike- ja tasapainoaisti

Liike- ja tasapainoaistijärjestelmä antaa tietoa liikkeestä, painovoimasta ja pään asennon muutoksista. Järjestelmän avulla tiedetään, milloin ollaan liikkeessä tai paikoillaan ja mikä on liikkeen suunta ja nopeus. Ilman näköaistiakin ihminen pystyy normaalisti havainnoimaan, onko pysty- vai vaakasuorassa asennossa. Poikkeavuus liike- ja tasapainoaistissa voi ilmetä liikkeessä turvattomuuden tunteena. Henkilö ei pysty aistimaan painovoimaa ja sen muutoksia, mikä puolestaan vaikeuttaa omaan kehoon luottamista. Liike- ja tasapainoaistin yliherkkyys voi näkyä pelkona liikettä tai eri tasoilla liikkumista kohtaan (esim. portaat), putoamisen ja kaatumisen pelkona, ahdistuksena jalkojen irrottua maasta, liikkeen aiheuttamana pahoinvointina ja lisääntyneenä lihasjännityksenä. Alireagointi voi puolestaan näkyä alhaisena lihasjänteidenä ja viivästyneenä reagoitina (esim. kaatuilu). Lisäksi henkilö voi hakea voimakkaita liikekokemuksia ja saattaa kokea fyysisen toiminnan liian rasittavana voimankäytön sääätelyn vaikeuksien vuoksi.

Asentotunto

Asentotunto antaa tiedostamattoman tunteen kehon rajoista ja asennosta sekä kehonosien asennoista ja niiden suhteesta toisiinsa. Asentotunto auttaa säätämään vireystilaa sekä ohjaa käyttämään voimaa sopivalla tavalla. Mikäli tällä aistialueella on poikkeavuutta, henkilö joutuu keskittymään sellaisiin asioihin, jotka normaalisti tapahtuisivat automaattisesti. Esimerkiksi henkilö joutuu käyttämään näköaistia kompensoidakseen puutteellista asentoaistitietoa. Tästä seuraa monesti kömpelyyttä ja vaikeutta liikkeiden suunnittelussa ja toteuttamisessa sekä asennosta toiseen siirtymisessä. Myös voimansäätelyssä voi olla ongelmia ja henkilö voi kokea olonsa turvattomaksi ja väsyä helposti. Henkilö, jolla on puutteellinen asentotunto, saattaa hakea aistiärsyksiä hakkaamalla ja pureskelemalla tavaroita, potkimalla, hankaamalla käsiä tai kääriytymällä tiukasti, esimerkiksi peiton sisään. Tällaiselle henkilölle liikunta on tärkeää ja sen lisäksi voi tarjota mahdollisuutta käyttää esimerkiksi painoapua ja riippukeinua.

Sisäiset aistimukset ja aistimukseen liittyviä tunnetiloja

Aistimuskokemukset ovat omakohtaisia ja yksilöllisiä. Erityisesti sisäisistä ärsykkeistä johtuvia aistimuksia on toisen ihmisen vaikea tietää. Sisäisiä aistimuksia ovat mm. jano, nälkä, kylläisyyden tunne, kuvottava olo, virtsaamis- ja ulostamistarve, säikähähdys, itku ja nauru. Aistikanava saattaa myös tuottaa itse aistimuksia, joita kutsutaan valkoiseksi kohinaksi. Aistikanava aiheuttaa häiriötä ja vääristää informaatiota, mikä heikentää aistijärjestelmän kykyä käsitellä ja havaita ympäristöä selkeästi. Oman kehon äänien tarkkailu heikentää keskittymistä muuhun kuuntelemiseen.

Valkoista kohinaa voi verrata radioon, joka suhisee, koska kanava ei ole kohdallaan. Ohjelmien kuunteleminen on hankalaa ja se aiheuttaa ärtymystä. Valkoisesta kohinasta johtuvat aistimukset saattavat ilmetä siten, että henkilön suussa on jatkuvasti jokin maku, joka häiritsee ruuan maistamista. Myös ihoa voi kutittaa ilman syytä tai henkilö saattaa syventyä kuuntelemaan omaa hengitystään, imeskelemään kieltään tai painelemaan silmiään.

Aistimukseen liittyviä tunnetiloja ovat mm. jännitys, rentous, väsymys, virkeys, levottomuus ja seksuaalinen tunne. Myös haasteellinen käyttäytyminen voi aiheutua aistikanavan tuottamista aistimuksista. Autistisella henkilöllä sisäinen aistimus voi olla jännitys ja stressi, sillä esimerkiksi kommunikointikyvyn osittainenkin puuttuminen on stressaavaa. Omien rentoutumistapojen oppiminen on autistiselle henkilölle tärkeää, sillä niiden avulla hän voi säädellä vireystilaansa, jännitystään, levottomuuttaan ja muita elämää haittaavia sisäisiä aistimuksia sekä näin hallita hankalia tilanteita.

Lähteet: Kerola, K., Kujanpää, S., Timonen, T. 2009. Autismin kirjo ja kuntoutus. Jyväskylä: PS-kustannus ja Atena.

Kranowitz, C. 2008. Tahatonta tohellusta. 3.p. Jyväskylä: PS-kustannus.

5 Struktuurit

Strukturoitua opetusta pidetään autismin kirjon henkilöiden kuntoutuksen perusmenetelmänä. Strukturoidun opetuksen käsite ja käytäntö tulivat Suomeen 1990-luvulla autististen henkilöiden TEACCH -kuntoutusmallin (Treatment and Education of Autistic and related Communication handicapped CHildren) mukana. Kuntoutusmalli sisältää erityisesti ympäristön visualisointia, joka mahdollistaa toistettavuuden ja jonka avulla henkilö voi keskittyä oppimistehtäviinsä huolimatta kuulonvaraisen havainnoimisen ja oman toiminnan ohjaamisen vaikeuksista.

Autismin kirjioon kuuluva henkilö hahmottaa maailmaa eri tavalla kuin muut. Hänellä on vaikeuksia muodostaa kokonaisuuksia ja ympäristö on hänelle usein kaoottinen ja jäsentymätön. Tämän vuoksi autismin kirjon henkilö tarvitsee rakennetta eli struktuuria selkeyttämään aikaa, tilanteita, paikkoja, henkilöitä ja kommunikaatiota. Strukturi antaa turvalliset ja selkeät puitteet toiminnalle ja mahdollistaa keskittymisen olennaiseen, oppimiseen ja itsenäiseen toimintaan. Se tukee havaintojen tekemistä, antaa onnistumisen kokemuksia, vähentää epävarmuutta ja mahdollistaa suunnitelmallisen palkitsemisen.

Autismin kirjon henkilöiden tarvitsee saada vastaus seuraaviin kysymyksiin:

- Mitä?
- Missä?
- Milloin?
- Kenen kanssa
- Kuinka kauan?
- Mitä seuraavaksi?

Esimerkki opetuksen strukturoinnista = konkreettiset vastaukset seuraaviin kysymyksiin	
Ketkä opetusta suunnittelevat, toteuttavat ja arvioivat?	Yhteistyö
Mitä halutaan opettaa?	Sisältö
Miten opetetaan?	Menetelmä
Miten viestintä toimii?	Kommunikointikeino
Missä opetetaan?	Fyysinen tila
Milloin ja kuinka kauan kerrallaan opetetaan?	Aika
Millä välineillä toimitaan?	Välineet ja toiminta
Miten oppimista arvioidaan?	Seuranta ja palaute
Miten oppimisen ilo luodaan?	Emotionaalinen ilmapiiri
Miten tuetaan tietoisuutta omasta oppimisesta?	Itseohjautuvuus

Strukturoidulla (jäsenneydellä) opetuksella ja ohjauksella tarkoitetaan järjestelmällisesti suunniteltua ja toteutettua toimintaa, joka perustuu monipuoliseen, tarkkaan ja säännölliseen arviointiin. Opetus on tavoitteellista ja etukäteen suunniteltua päiväohjelmaa. Oppimisedellytyksiin vaikuttavat aistien toimivuus, kyky käsitellä aistihavaintoja ja aiemmat aistihavainnot. Lisäksi autismin kirjoon kuuluvalla henkilöllä on vaikeuksia muodostaa kokonaisuuksia. Struktuurien luominen oppimisen tueksi on erityisen tärkeää siksi, ettei uusien käyttäytymismallien oppiminen esty, esim. puutteellisen/poikkeavan vuorovaikutuksen tai toistuvien stereotyyppisten toimintamallien vuoksi.

Autismin kirjoon kuuluvan henkilön toimintakyky saattaa olla struktuurien varassa. Strukturi, kuvat, tukiviittomat, toimintatavat ja -järjestykset yms. ovat autismin kirjon henkilölle arjessa olennaisia silmälaseihin tai kuulolaitteeseen verrattavissa olevia apuvälineitä. Kaikki eivät tarvitse samaa strukturia tai samanlaisia muita apuvälineitä. Yksilöllinen tarve tulee tuntea ja muunnella esim. struktuurin käyttöä siten, että huomioidaan asiakkaan olemassa olevat taidot ja orastavat, osittain osatut ja tuettavat taidot. Tehtävät pilkotaan niin pieniin osiin kuin on tarpeen. Toiminnan hallinnan kehittyessä struktuurin käyttöä voidaan vähentää tai luopua siitä. Struktuurien keventäminen ja oman toiminnan ohjaamiseen oppiminen ovat tärkeitä vaiheita kehityksessä ja itsenäistymisessä.

Henkilökunnan yhteistyö on strukturoidussa opetuksessa välttämätöntä. Ohjaamisen emotionaalinen ilmapiiri on tärkeä. Annetaan ystävällistä ja rehellistä palautetta, rohkaistaan ja hyväksytään henkilö yksilönä. Oppimisen päämääränä on itseohjautuvuus.

Fyysinen tila

Fyysisellä tilalla tarkoitetaan niitä fyysisiä paikkoja, joissa toimintaa/oppimista järjestetään. Autistisen henkilön on usein vaikea hahmottaa tilaa ja itseään tilassa. Tilan strukturointi on sitä tärkeämpää, mitä voimakkaammin näkö on henkilön hallitseva vastaanotto- ja viestintäkanava. Strukturoinnin avulla voidaan vähentää ylimääräisiä, keskittymistä ja oppimista häiritseviä ärsykejä ja huomioida yksilölliset aistiherkkyydet. Pienetkin muutokset tilassa saattavat aiheuttaa toiminnan ja käyttäytymisen ongelmia, sillä niiden jälkeen toimintaympäristö ei ole enää sama.

TEACCH -kuntoutuksen mukainen työpiste

Tilan strukturoinnissa voidaan erottaa neljä tehtävää:

- Kullekin toiminnalle järjestetään oma paikka
- Käytettävillä esineillä ja työtarvikkeilla on pysyvät paikat
- Tilalla on selkeä tehtävä, ja tilaa käytetään tehtävän mukaisesti
- Tila on tarkoituksenmukainen ja esteettinen

Tilaa voidaan strukturoida mm. kuvin, valoin ja värein. Esimerkiksi rentoutushuone voi olla valkoinen, taukotila keltainen ja työtila sininen. Kuvat kaappien ovissa kertovat, mitä niissä on. Tilaa jäsentämällä autismin kirjoin kuuluva henkilö oppii liikkumaan ja toimimaan itsenäisemmin. Jäsentäminen selkeyttää myös muiden hänen kanssaan asuvien ja toimivien ympäristöä.

Aika ja työskentely

Autismin kirjoin kuuluvalla henkilöllä on vaikeuksia ajan hahmottamisessa. Hän on riippuvainen toisesta, mikäli hänelle ei ole jäsennetty aikaa struktuurin ja opittujen rutiinien avulla.

Päivän toimintojen jäsentäminen kuvin, sanoin tai esinein auttaa ajan ja ympäristön hahmottamista. Kuva tukee kommunikointia ja ajattelua. Kuvaan voi pysähtyä ja palata, jos ei muista, mitä oli tekemässä, minne menossa tai mitä hakemassa. Kuva kertoo, mitä tehdään, missä tehdään ja mitä tapahtuu sen jälkeen jne. Munakello, tiimalasi, Time Timer - visuaalinen kello tai tavallinen kello kertovat henkilölle sen, kauanko toiminta kestää. Viikonpäivien värit (ma-vihr, ti-sin, ke-valk, to-rusk, pe-kelt, la-v.pun, su-pun), päiväohjelmat, viikkokalenterit, vuosikalenterit, toimintajärjestykset ym. auttavat hahmottamaan pidempiä ajanjaksoja ja kokonaisuuksia sekä ennakoimaan tulevaa (ks. kuvat tällä ja seuraavalla sivulla).

Tehtävillä täytyy olla selkeä järjestys, jossa on alku, työ ja loppu, esimerkiksi tiskikonetta tyhjennettäessä tehtävä loppuu, kun astiat ovat kaapissa.

Työskentelyn selkiyttämiseksi työskennellään vasemmalta oikealle suomalaisen kulttuurin lukusuunnan mukaisesti. Tehtävien määrä on etukäteen suunniteltu. Tehtävätuokio kestää niin kauan, kun tehtäviä on vasemmalla tai kuvia/muita merkkejä on osoittamassa tehtävien määrää. Työskentelyä selkiyttää myös se, että tehtävät ovat strukturoitu. Strukturoidussa tehtävässä kaikki tarpeellinen on esillä. Määrä on näkyvissä ja ohjaus on visuaalista, esim. väreillä. Suurella osalla autismin kirjoin henkilöistä on puheen tuottamisen ja/tai ymmärtämisen vaikeutta, joten puheohjaus saattaa jopa häiritä autistista henkilöä. Visuaalisen tuen avulla puheohjausta tarvitaan vähemmän.

Time Timer

Päiväohjelma

Viikko-ohjelma

MIKKO-OHJELMA

	Maanantai	Tiistai	Keskiviikko	Torstai	Perjantai	Lauantai	Sunnuntai
 AAMU	7:30 wc, alapää pesu, pukeminen 7:40 aamupala (huom. ruokakuvat) tauko hampaiden pesu radion kuuntelu 9:15 töihin talon autolla	7:30 wc, alapää pesu, pukeminen 7:40 aamupala (huom. ruokakuvat) tauko hampaiden pesu radion kuuntelu 9:15 töihin talon autolla	7:30 wc, alapää pesu, pukeminen 7:40 aamupala (huom. ruokakuvat) tauko hampaiden pesu radion kuuntelu 9:15 töihin talon autolla	7:30 wc, alapää pesu, pukeminen 7:40 aamupala (huom. ruokakuvat) tauko hampaiden pesu radion kuuntelu 9:15 töihin talon autolla	7:30 wc, alapää pesu, pukeminen 7:40 aamupala (huom. ruokakuvat) tauko hampaiden pesu radion kuuntelu 9:15 töihin talon autolla	wc, alapää pesu, pukeminen 7:40 aamupala (huom. ruokakuvat) hampaiden pesu tauko (vapaata olemista) Lounas 13–13:30 tauko	wc, alapää pesu, pukeminen 7:40 aamupala (huom. ruokakuvat) hampaiden pesu tauko (vapaata olemista) leipominen Lounas 13–13:30 tauko
 ILTA	14:30 kotiin päiväohjelma tauko pyykin pesu tauko 16:30–17 ruokailu tauko lenkki 18:00 asukaskokous tv:n katselu 19:00 illtapala päiväkirja tauko 21:00 lääkkeet ja illtapala (yökkö antaa) hampaiden pesu nukkumaan	14:30 kotiin päiväohjelma tauko 16:30–17 ruokailu tauko roskien vieni tv:n katselu rentoutus suihku ja rasvaus 19:00 illtapala päiväkirja tauko 21:00 lääkkeet ja illtapala (yökkö antaa) hampaiden pesu nukkumaan	14:30 kotiin päiväohjelma tauko 15:30 ruuan valmistelu tiskikoneen tyhjennys kattaus 16:30–17 ruokailu tauko jumppa tauko 18:45 illtapalan teko tiskikoneen tyhjennys pyjama päälle, rasvaus 19:00 illtapala päiväkirja tauko 21:00 lääkkeet ja illtapala (yökkö antaa) hampaiden pesu	14:30 kotiin päiväohjelma tauko oman huoneen siivous wc pesu 16:30–17 ruokailu tauko pyjama päälle, rasvaus 19:00 illtapala päiväkirja tauko 21:00 lääkkeet ja illtapala (yökkö antaa) hampaiden pesu nukkumaan	14:30 kotiin päiväohjelma tauko 16:30–17 ruokailu 1) sauna kynsien leikkaus pyjama päälle, rasvaus 19:00 herkkuiltapala salatulut elämät ja samalla syödään sohvalla karkkia ja sipsiä, limua tauko 21:00 lääkkeet ja illtapala (yökkö antaa) hampaiden pesu nukkumaan (Tiinalla joka 3 viikkoa kotinäpä)	Lenkki 15 illtapäiväkahvit tauko pelaaminen 17 ruokailu tauko elokuvan katsominen yöpaita + rasvaus illtapala hampaiden pesu tv:n katselua /vapaata olemista 21:00 lääkkeet ja illtapala (yökkö antaa) hampaiden pesu nukkumaan	Lenkki 15 illtapäiväkahvi tauko pelaaminen 17 ruokailu tauko levyraati suihku yöpaita + rasvaus illtapala hampaiden pesu tv:n katselua 21:00 lääkkeet ja illtapala (yökkö antaa) hampaiden pesu nukkumaan

Henkilöt Oppimisen kannalta henkilöstruktuurin luominen on sitä tärkeämpää mitä rajoituneempia henkilön sosiaaliset ja kommunikoinnin taidot ovat, Tämä tarkoittaa ihmisten ja tilanteiden liittämistä toisiinsa. Uusia ja vaikeita tilanteita on hyvä harjoitella riittävän pitkä aika sellaisen henkilön avulla, jonka kanssa oppiminen onnistuu parhaiten. Kun haluttu taito on opittu, siirretään toiminta tapahtuvaksi myös muiden ihmisten kanssa. Vaihto tehdään asteittain. Ensin uusi ihminen on mukana samassa tilassa, sitten lähellä asiakasta ja lopulta ohjaamassa häntä.

Itsenäisen oppimisen tuokioissa autismin kirjon henkilö harjoittelee suunniteltuja tehtäviä ilman ohjaajan läsnäoloa. Tällöin tavoitteena on itsenäisen toiminnan suunnitelmallinen opettaminen myös sellaisen henkilön kohdalla, joka on lähes kaikessa riippuvainen toisesta ihmisestä.

Autismin kirjon henkilöille suunnatuissa asumis- tai työtoimintayksiköissä on tarpeen olla mahdollisimman pysyvä henkilökunta ja asiakkaat, jotta asiakas kokee hallitsevansa omaa toimintaansa. Tämä lisää asiakkaan turvallisuuden tunnetta. Henkilökunnan näkökulmasta strukturi tarkoittaa johdonmukaista työtä, joka näkyy arjessa sovittuina yhteisinä työtapoina ja yhdenmukaisena toimintana. Toimintojen kirjaaminen ja ohjeistusten tekeminen luovat tähän edellytykset. Vahva strukturi yksikössä mahdollistaa myös sen, että ohjaus ei ole henkilösidonnaista.

5.1 Arjen kuntoutussuunnitelma

Kuntoutus on suunnitelmallista, pitkäaikaista, jatkuvaa ja päivittäisessä elämässä toistuvaa toimintaa, jota toteutetaan kaikissa asiakkaan toimintaympäristöissä. Tavoitteena on asiakkaan fyysisen, psyykkisen ja sosiaalisen hyvinvointi, onnistumisen kokemukset, oman elämän hallinta ja mahdollisimman itsenäinen selviytyminen arjessa. Aikuisen autismin kirjon henkilön kokonaiskuntoutus perustuu siihen, mitä asiakas jo osaa.

Arjen kuntoutussuunnitelma on osa henkilön yksilökeskeistä suunnitelmaa (YKS). Arjen kuntoutussuunnitelma toimii kuntoutuksen pohjana, jotta yksilöllinen, suunnitelmallinen ja tavoitteellinen toiminta on mahdollista. Kuntoutussuunnitelmaan on kirjattuna esim. AAPEP -toimintataitojen arvioinnista nousseet vahvat ja tuettavat taidot. Lisäksi siinä on asetettu yksilölliset ja realistiset pitkän ja lyhyen aikavälin tavoitteet elämän eri osa-alueille sekä keinot niiden saavuttamiseksi. Arjen kuntoutussuunnitelma on konkreettinen ja toiminnan näkyväksi tekevä työväline, joka laajenee ajan myötä. Se kertoo, mitä on tehty, miksi ja millaisin tuloksin.

Arjen kuntoutussuunnitelma laaditaan yhdessä asumisen, työ-/ päivätoiminnan/ koulun ja vanhempien kanssa. Yhteiset toimintamallit ja -tavat ovat merkityksellisiä, jotta saadaan aikaan kattava ja koko elämää koskeva kuntoutus. Henkilön (vastuu)ohjaajat seuraavat suunnitelman toteutumista kolmen kuukauden välein (lyhyen aikavälin tavoitteet). Kuntoutussuunnitelman tärkeimpien tavoitteiden (1-3) seuraamiseen päivittäin/viikoittain voi käyttää seurantalomaketta: Asiakkaan henkilökohtaisen kuntoutussuunnitelman keskeisimmät alueet. Kuntoutussuunnitelma tarkistetaan asiakkaan, hänen lähipiirinsä ja palveluverkoston kanssa tarvittaessa, kuitenkin vähintään kerran kahdessa vuodessa. Tarkistaminen voidaan liittää palvelusuunnitelman tarkistamisen yhteyteen, jolloin mukana on kuntayhtymän ja/tai kunnan sosiaalityöntekijä/palveluohjaaja. Arjen kuntoutussuunnitelman tekemisen tueksi on laadittu erillinen ohje.

5.2 YKS- Yksilökeskeinen suunnitelma

Yksilökeskeinen suunnitelma on asiakkaan omakohtainen elämän, tulevaisuuden ja terveyden tukemisen suunnitelma. YKSin perustana on voimaantuminen, joka on yhteydessä asiakkaan elämänhallintaan ja elämänlaatuun ja sisältää osallisuuden näkökulman. Työskentelyssä asiakas on keskipisteenä. Prosessissa on keskeistä yksilön vapaus toimia ja tehdä valintoja ja kokea tulevaisuutta kuulluksi.

Tärkeää on ihmisen kuunteleminen ja sen oppiminen, mitä hän odottaa elämältään. Häntä autetaan ajattelemaan, mitä hän haluaa nyt ja tulevaisuudessa ja häntä tuetaan löytämään hyvää itsestään ja lisäämään itseluottamustaan.

YKS -suunnitelman tekeminen on prosessi, joka etenee ja kehittyy yhteistyötä tehdessä. Perhe, ystävät, ammattityöntekijät ja koko yksilön verkosto työskentelevät yhdessä yksilön kanssa, jotta hänen oma elämäntapansa voisi toteutua. Suunnitelma päivitetään, kun siihen tulee muutoksia. YKS -suunnitelma on dokumentti siitä, miten asiakasta tuetaan.

YKS -työvälineitä apuna käyttäen tutustutaan asiakkaaseen ja työskentään hänelle hänen omannäköistä suunnitelmaansa. YKS – lomakkeiden avulla kerätään tietoa asiakkaan elämänalueilta.

Suunnitelman tarkka kirjaaminen mahdollistaa hyvän hoito-/ohjaustyön toteutumisen. Hyvä kirjaaminen on tavoitteellista, ajankohtaista, ajan tasalla olevaa ja luotettavaa. Se on kehittyvää ja uudistuvaa, selkeää, kattavaa ja totuudenmukaista. Ennen kaikkea kirjaaminen on asiakaslähtöistä.

YKS-suunnitelmaan sisältyviä asioita

5.3 Toimintataitojen arviointimenetelmä (AAPEP)

AAPEP -toimintataitojen arviointimenetelmä (Adolescent and Adult Psychoeducational Profile) on TEACCH -ohjelmassa nuoruus- ja aikuisikäisiä varten suunniteltu arviointimenetelmä. AAPEP – asteikko antaa keinon asiakkaan olemassa olevien ja piilevien taitojen arvioimiseen eri toiminnoissa. Arvioitavat taidot ovat tärkeitä mahdollisimman itsenäisen selviytymisen kannalta sekä kotona että yhteiskunnassa. AAPEP -arviointimenetelmä on suunniteltu henkilöille, joilla on autismin kirjon diagnoosi ja jotka toimivat älyllisesti keskiasteisesti tai vaikeasti kehitysvammaisten tasolla. Se sopii myös vaikeasti ja keskiasteisesti kehitysvammaisille. Arvioinnista saatua tietoa voidaan käyttää työtoiminta- ja asumispalvelua suunniteltaessa ja kuntoutuksen seurannan välineenä.

AAPEP -toimintataitojen arviointi suositellaan tehtäväksi puolen vuoden sisällä henkilön tultua palveluihin. Tämän jälkeen arviointi tehdään kerran kahdessa vuodessa ennen asiakkaan kuntoutussuunnitelman tarkistamista. Arvioinnin tekee AUNET -työryhmän (autismin kirjon erikoistunut työryhmä) jäsen yhteistyössä ohjaajien kanssa tai ohjaaja, joka hallitsee kyseisen arviointimenetelmän. Asiakkaan muut läheiset osallistuvat siihen sopimuksen mukaisesti.

AAPEP -arvioinnissa on kolme erilaista toimimisen puolta: suora taitojen mittaaminen, selviytymisen arviointi asuinympäristössä ja selviytymisen arviointi työ-/päivätoiminnassa/koulussa. Arvioinnin tarkoituksena on selvittää asiakkaan jo osaat sekä piilevät/orastavat taidot. Kolmessa toimintaympäristössä taitoja arvioidaan kuudella eri toiminta-alueella, jotka ovat työtaidot, omatoimisuustaidot, vapaa-ajan viettotaidot, työkäyttäytymistäidot, kommunikaatio- ja vuorovaikutustaidot. Suoran havainnoinnin tilanteessa arvioija tekee asiakkaan kanssa tehtäviä. Työ- ja kotiympäristöissä arvioija haastattelee asiakkaan lähi-ihmisiä.

Yksilön suoriutuminen kirjataan AAPEP -pisteytyslomakkeille. Kaikissa kolmessa asteikossa pisteytysluokat ovat: hyväksyttävä suoritus (+), orastava suoritus (+/-) ja hylättävä suoritus (-). Suoritus on hyväksyttävä, jos asiakas selviytyy tehtävästä joko täysin ilman esimerkkiä tai sallitun esimerkkimäärän puitteissa. Suoritus on orastava, jos asiakkaalla on jonkin verran käsitystä/taitoa tehtävän suorittamiseksi, mutta hän ei suoriudu siitä täydellisesti. Suoritus on orastava myös silloin, kun tarvitaan ylimääräisiä esimerkkejä tai auttamisia. Tehtävissä on myös aikarajoituksia. Suoritus on hylättävä silloin, jos asiakas ei pysty suorittamaan tehtävästä mitään osia tai ei aloita suoritusta esimerkkienkään jälkeen tai edes erityisavulla.

Orastavia suorituksia käytetään yksilöllisten kuntoutussuunnitelmasuosittelujen pohjana. Orastava suoritus osoittaa ne toiminnot, joita opetuksella ja harjoituksella voidaan kehittää.

5.3.1 Tietoa uudesta TTAP – versiosta

AAPEP-asteikon uudistettu versio on nimeltään TEACCH Transition Assessment Profile (TTAP).

TTAP:in perusajatus

Kokemukset autismin kirjon nuorten kanssa ovat osoittaneet, että on liian myöhäistä suunnitella heidän aikuiselämänsä, kun he lopettelevat koulunkäyntiään 18. ja 21. ikävuoden välillä. Sen sijaan on sekä heidän itsensä, koulujen että lähiyhteisön kannalta parasta, että siirtymävaiheeseen tähtäävä suunnittelu ja opettaminen aloitetaan varhaisnuoruudessa tai jopa aikaisemmin.

Opetusalan ammattilaiset suosittelivat nykyään, että siirtymävaiheen palvelut ja suunnittelu sisällytettäisiin ala- ja yläasteikäisten opetusohjelmaan.

TTAP on laaja-alainen kartoitusväline, jonka avulla voidaan määrittää ensisijaiset siirtymävaiheen tavoitteet, tunnistaa henkilön mielenkiinnon kohteet ja vahvuudet sekä koota perheen ja koulun työntekijöiden palaute ja näkemykset.

Toiseksi, karttuva taitorekisteri -lomake yhdessä kahden tietojen keräämisessä käytetyn lomakkeen kanssa tarjoaa menetelmän koota ja muokata epämuodollista, tavanomaisissa arkiympäristöissä syntyvää arviointiin pohjautuvaa tietoa koko siltä ajalta, kun opiskelija saa siirtymävaiheen opetusta. Tällöin keskitytään erityisesti positiivisten aikuiselämän tilanteiden valmisteluun. Tämä karttuva tietopaketti on tärkeä integraation onnistumiselle aikuisten työ- ja asumisympäristöissä ja se voidaan tarjota tuleville palveluntarjoajille oppilaan koulun päättyessä.

Kohderyhmä

TTAP on suunniteltu henkilöille, joilla on autismin kirjon häiriö ja asteeltaan lievä- vaikea kehitysvamma. Tämän ryhmän ihmiset, joita autismin kirjon henkilöistä on suurin osa, kuuluvat kaikkein vaikeimmin arvioitaviin ryhmiin, koska heidän huomioon on vaikea kiinnittää mihinkään. TTAP sopii käytettäväksi myös useimmilla henkilöillä, joilla on asteeltaan lievä-vaikea kehitysvamma riippumatta siitä, onko heillä autismia vai ei. Paremman toimintakyvyn omaaville henkilöille, joilla on esim. Aspergerin oireyhtymä, myös muu arviointi voi olla tarpeen soveltuvien koulutus- ja kuntoutusohjelmien rakentamiseksi.

TTAP:n käyttökoulutusta tarjoaa Keskuspuisto. (Toimialajohtaja Raija Siren, Keskuspuisto)

Lähteet: Kerola, K., Kujanpää, S., Timonen, T. 2009. Autismin kirjo ja kuntoutus. Jyväskylä: PS-kustannus ja Atena.

Landrus, R., Mesibov, G., Schaffer, B., Schopler, E. 1997. Toimintataitojen arviointimenetelmä nuoruus- ja aikuisikäisiä varten (AAPEP). Helsinki: Kehitysvammaliitto.

Satakunnan Aune –hanke 2005-2007

YKS –koulutus, täydennyskoulutus Mäntsälässä 9.3.-23.4.2009.

6 Sosiaalinen vuorovaikutus

Autismin kirjon henkilöt haluavat usein olla muiden kanssa, mutta heille on tyypillistä poikkeava sosiaalinen vuorovaikutus. Vastavuoroisuuden puutteellisuus tai poikkeavuus vaikuttaa henkilön toimintakykyyn ja oppimiseen. Sosiaalisten taitojen opettelu tapahtuu luonnollisissa tilanteissa ohjaamalla, mallittamalla ja sosiaalisten tarinoiden avulla. Autismin kirjon henkilöt tarvitsevat paljon toistoja, sillä toimintojen automatisoituminen on heille vaikeaa.

Mitä ovat sosiaaliset tarinat ja sarjakuvitettu keskustelu?

Sosiaaliset tarinat ja sarjakuvitetut keskustelut ovat kirjoitettuja ja piirrettyjä toimintamalleja, joiden avulla voidaan kehittää sosiaalisia taitoja. Hyvä piirustustaito ei ole tärkeää. Tarinoiden ja sarjakuvitetun keskustelun tehtävänä on kuvata erilaisissa tilanteissa tapahtuvaa sosiaalista toimintaa sekä niissä olevia sääntöjä ja normeja. Tarinat ja sarjakuvat vahvistavat sosiaalisten tilanteiden ymmärtämistä näönvaraisin keinoin, sillä ne yhdistävät tapahtumia toisiinsa ja kuvaavat syy-seuraussuhteita. Sosiaaliset tarinat ja sarjakuvitetut keskustelut ovat aina henkilökohtaisia ja ne kirjoitetaan ”minä” -muodossa. Sosiaalisten tarinoiden käyttö edellyttää asianomaisen ihmisen tuntemista, jotta osataan valita oikeanlainen työskentelytapa.

Sosiaalinen tarina

6.1 Sosiaaliset tarinat

Sosiaaliset tarinat toimivat uusien tilanteiden käsittelyssä, ongelmatilanteiden harjoittelussa ja stressin vähentämisessä epäselvässä tai liiallisia vaatimuksia sisältävässä tilanteessa. Pelottava tai uusi asia pyritään saamaan hallintaan myönteisen kokemuksen tai käyttäytymisen muutoksen avulla. Sosiaaliset tarinat voidaan rakentaa vaihe vaiheelta kuvilla tai kirjoittamalla. Aluksi opeteltavaa tilannetta harjoitellaan käymällä sitä läpi kuvatarinan avulla, esimerkiksi Miten käyttäydytään bussissa? Miten tervehditään, ruokaillaan, pyydetään apua tms.? Tällä tavoin oikeaan tilanteeseen valmistaudutaan ennalta ja siitä tulee tutumpi ja turvallisempi. Myöhemmin oikeassa tilanteessa käytetään tarinaa apuna, sillä se tukee muistia ja auttaa keskittymään tilanteeseen. Tarinan avulla nähdään, milloin tilanne alkaa, miten tilanne etenee ja milloin se loppuu. Tapahtumien kulun tietäminen vähentää epävarmuutta ja levottomuutta.

6.2 Sarjakuvitettu keskustelu

Sarjakuvia käytetään yllättävän tilanteen selvittämiseen. Sarjakuvakeskustelu on ajallisesti lähellä oikeaa tilannetta ja niissä käsitellään kahden tai useamman ihmisen välistä vuorovaikutusta. Sarjakuvitetun keskustelun avulla voidaan käydä läpi mm. odottamattomia tapahtumia, uusia tilanteita ja ympäristön muutoksia, esim. Mitä äsken tapahtui ruokajonossa?

Sarjakuvien avulla on helpompi ymmärtää, miten tilanne etenee, sillä sarjakuvat selkeyttävät sitä, mitä vuorovaikutusketjussa tapahtuu. Mitä tehdään? Missä? Miten? Kenen kanssa? Mitä sen jälkeen? Miksi ja Millä seurauksella? Sarjakuvakeskusteluissa syy-seuraussuhteita käsitellään kyseisestä hetkestä menneeseen. Mitä tapahtuu nyt? Mikä johti tapahtumaan? Mikä edelsi tilannetta? Sarjakuvat tekevät sosiaalisista tilanteista konkreettisempia ja helpommin hahmoteltavia ja ne auttavat huomion kohdistamisessa ja keskittymisen ylläpitämisessä. Sarjakuvien avulla saattaa olla helpompi kuvata myös sellaisia tunteita, joita muuten on vaikea tunnistaa tai ilmaista.

Kuvien jatkumon ymmärtäminen on tärkeää, jotta voi hyötyä sarjakuvakeskustelusta. Mikäli henkilö osaa seurata ja käyttää kuvallista päiväjärjestystä, hänellä on valmiuksia myös sarjakuvakeskustelun käyttöön. Tehty piirrossarja on hyvä säilyttää, sillä sitä voi käyttää tarvittaessa myöhemmin muistin tukena ja tapahtuman uudelleen läpikäynnissä.

Lähteet: Andersson, B. 2006. Sosiaaliset tarinat - sarjakuvitettu keskustelu. Jyväskylä: Haukarannan koulu.

Heikura-Pulkkinen, U., Kujanpää, S. 2006. Sosiaaliset kuvatarinat. Jyväskylä: Haukarannan koulu.

Kerola, K., Kujanpää, S., Timonen, T. 2009. Autismin kirjo ja kuntoutus. Jyväskylä: PS-kustannus ja Atena.

7 Seksuaalisuus

Seksuaalisuuden ilmenemistä autismin kirjon henkilöillä on tutkittu erittäin vähän verrattuna muita elämänalueita koskevaan tutkimukseen. Eniten tutkimuksia on tehty ympärivuorokautista valvontaa tarvitsevien henkilöiden kohdalla. Tutkimusten ulkopuolelle on jäänyt valtaosin enemmistö autismikirjosta; suhteellisen itsenäisesti elävät ihmiset. Puhuttaessa autismista ja seksuaalisuudesta on tutkimusten pohjalta ruotsalainen tutkija Christopher Gillberg määrittellyt kolme tyypillisintä ongelmaa (vuodelta 1984):

- Taipumus masturboida julkisesti
- Sopimaton seksuaalinen käyttäytyminen muita kohtaan
- Itseä vahingoittava masturbointiteknikka

Autistisella henkilöllä elämä saattaa olla ristiriitaista kun samanaikaisesti kielletään joitakin asioita ja toisaalta vaaditaan niiden hallintaa. Työyhteisössä on tarpeen tehdä yhteisiä linjauksia ja pelisääntöjä. Henkilöstön yhdenmukainen käyttäytyminen antaa autismin kirjon henkilölle johdonmukaisen viestin mikä on hyväksyttävää ja luvallista. Yleinen ongelma on asuntolassa tai toimintakeskuksessa usein ja estottomasti itseään tyydyttävä henkilö. Julkinen masturbointi voi johtua siitä kun autistiselle henkilölle ei ole suotu yksityisyyttä tai hänelle ei ole opetettu sosiaalisesti tarkoituksenmukaista käyttäytymistä. Runsas itsetyydytys liittyy usein fyysisiin sairauksiin, tylsistymiseen, fyysisen stimulaation, kuten liikunnan puutteeseen. Autismi kirjon henkilöillä voi esiintyä myös epätavallisia mieltymyksiä tiettyihin vaatteisiin, asusteisiin, esineisiin tai ihmisten hiuksiin. Aina on tärkeätä ohjata tekeminen sille tarkoitettuun paikkaan ja aikaan sekä huomioitava tilanteen turvallisuus.

Kommunikaatiovaikeudet voivat olla haaste seksuaalisuuden käsittelyssä. Käyttämällä vaihtoehtoisia kommunikaatiomenetelmiä, voidaan tässä kuitenkin onnistua. Asennoituminen seksuaalisuuteen vaikuttaa siihen, koetaanko se tärkeäksi hoitotyössä. Jos seksuaalisuutta vähätellään tai se kielletään, voi ongelmaksi muodostua, että autistinen henkilö voi joutua salaamaan oman seksuaalisuutensa. Seksuaalisuuden käsittely lisää oikeaa ja asiallista tietoa. Se auttaa ymmärtämään ja hahmottamaan itseään, omaa kehoaan ja tunteitaan. Seksuaalisuus on osa ihmisen kokonaisuutta.

Lähteet: Pukki, H. 2007. Näkökulmia seksuaalisuuteen autismikirjolla. Helsinki: Autismi- ja Aspergerliitto ry.

8 Haastava käyttäytyminen

Autismin kirjo altistaa henkilöä haastaville tilanteille, jotka korostuvat usein varhaislapsuudessa ja nuoruudessa. Haastava käytös koetaan yleensä kaikkein vaikeimmaksi ja raskaimmaksi asiaksi autismin kirjon henkilöiden arjessa ja kuntoutuksessa. Jäävuorivertaus kuvaa hyvin autismin kirjon henkilön haastavaa tilannetta. Arjessa näkyvä käyttäytyminen, esimerkiksi tavaroiden heittäminen, hiuksista repiminen, huuhtaminen tai lyöminen, on jäävuoren huippu. Näkyvän käyttäytymisen syyt ovat kuitenkin syvemmällä jäävuoren alla. Puuttamalla oireisiin voidaan saada hetkellisiä tuloksia. Haastava käyttäytyminen saattaa loppua, mutta tilalle tulee uusi ja mahdollisesti edellistä vaikeampi käyttäytymismuoto. Kasvatuksellisen kuntoutuksen keinoin voidaan lieventää haastavaa käytöstä. Kuntoutuksen avulla pyritään muutokseen ja haastavan käyttäytymisen hallintaan. Kehitys perustuu uusien toimintamallien oppimiseen ja niiden avulla haastavan käyttäytymisen häivyttämiseen. Ensisijaisesti mietitään uutta ja myönteistä toimintaa sekä sitä, miten se opetetaan henkilölle.

Autismin kirjon henkilön elämäntilanne, oppimiskokemukset, persoonallisuus, autismin vaikeusaste, mahdollinen kehitysvammaisuus ja terveydentila vaikuttavat siihen, kuinka paljon, kuinka usein ja kuinka voimakkaita käyttäytymisongelmia kohdataan. Kaikki ongelmakäyttäytyminen ei ole autismia, vaan syitä voivat olla, esimerkiksi pelokkuus, masentuneisuus, päänsärky tai muut kivut tai ”huono päivä”.

Todellista muutosta haluttaessa täytyy käyttää sekä aikaa että monipuolista arviointia haastavan käyttäytymisen syyn ja seurauksien selvittämiseen. Tähän voidaan käyttää valmiita lomakkeita, joita voi tarvittaessa muokata omaan tilanteeseen sopiviksi. Lomakkeita voi käyttää myöhemmin myös tilanteen seurantaan, kun uusia toimintamalleja henkilön auttamiseksi on ryhdytty käyttämään. Haastaviin tilanteisiin kannattaa paneutua myös videoimalla niitä ja analysoimalla videonnit käyttäytymisen selvittämiseksi ja mahdollisten ongelmien ratkaisemiseksi. Lisäksi funktionaalinen käyttäytymisanalyysi on hyvä työskentelytapa selkiyttämään syy-seuraussuhteita. Analyysissä kuvataan ongelmien välisiä suhteita sekä niiden taustalla vaikuttavia tekijöitä. Lisätietoa menetelmästä saa Etevan psykoterapeuteilla tai esim. kirjasta Funktionaalisen käyttäytymisanalyysin perusteet.

Haastavaa käyttäytymistä arvioitaessa on ensin määriteltävä täsmällisesti, mitä tiettyssä tilanteessa tarkoitetaan haastavalla käyttäytymisellä ja mihin halutaan muutosta. On tärkeää keskittyä vain yhteen ongelmaan kerralla sekä miettiä, kannattaako valittuun ongelmaan puuttua vai voiko käyttäytymisen sammuttaa huomiotta jättämällä. Haastavaan käyttäytymiseen puututtaessa tulee toimia yksilöllisesti ja henkilön kehitystaso huomioiden, jotta tiedetään, millaista käyttäytymistä voidaan odottaa. Käyttäytymistä seurataan suunnitelmallisesti kirjaamalla, miten, milloin, missä, kenen kanssa ja kuinka kauan haastavaa käyttäytymistä on esiintynyt. Lisäksi varmistetaan, että henkilö tietää, mitä häneltä missäkin tilanteessa odotetaan. Seurannan avulla on mahdollista saada esiin haastavan käyttäytymisen syy. Haastavaa käytöstä analysoitaessa mietitään myös, mitä käyttäytymisestä seuraa, esim. toimiiko käyttäytymisen huomioiminen palkkiona.

Arvioinnin jälkeen suunnitellaan yhteinen toimintatapa, jossa määritellään, kuinka käyttäytymiseen puututaan eli mitä tehdään tai jätetään tekemättä. Toimintaohjeet kirjoitetaan muistiin, jolloin kaikkien on mahdollista toimia niiden mukaan. Toimintamallien käyttöönoton jälkeen seurataan käyttäytymisen muuttumista. Haastavaan käyttäytymiseen puututtaessa on tärkeää muistaa vahvistaa hyvää käyttäytymistä muistakin kuin haastavaan käyttäytymiseen liittyvissä tilanteissa.

8 Haastava käyttäytyminen

Yleisimpiä haastavan käyttäytymisen syitä:

- Oppittu toimintamalli ja rajattomaksi oppiminen
- Kommunikointivaikeudet
- Aistipoikkeavuudet
- Vaikeus ymmärtää sosiaalisia tilanteita
- Tunteiden tunnistamisen ja käsittelyn vaikeudet
- Oman toiminnan ohjaamisen vaikeudet
- Struktuurin puute ja epävarmuus
- Mielekkään tekemisen puute, turhautuminen
- Pelko ja stressi
- Turvattomuus
- Kipu ja fyysiset syyt
- Itsetunnon heikkous

Keinoja haastavaan käyttäytymiseen vaikuttamiseen:

- Yhteiset pelisäännöt
- Rentoutumisen oppiminen
- Ympäristön muuttaminen
- Vuorokausirytmien selkiinnyttäminen
- Aistitoimintojen erilaisuuden huomioiminen
- Strukturointi
- Ennakointi
- Kommunikoinnin kehittäminen
- Visualisointi
- Nopea piirtäminen tilanteiden selkiinnyttämiseksi
- Sosiaaliset tarinat kuvien ja sanoin
- Sopimukset ja säännöt
- Liikunta ja terveyden hoitaminen
- Riittävästi mielekästä toimintaa
- Palkitsevuus

Lähteet: Kerola, K., Kujanpää, S., Timonen, T. 2009. Autismin kirjo ja kuntoutus. Jyväskylä: PS-kustannus ja Atena.

Kerola, K., Sipilä, A. 2007. Haastava käyttäytyminen. Oulu: Tervaväylän koulu.

9 Autismikuntoutus Etevan palveluissa

Autismikuntoutus perustuu henkilökohtaisen tuen tarpeen määrittelyyn, jota tehdään Yksilökeskeisen suunnitelman ja AAPEP -, Psyto, Keto ja Toimi – arviointimenetelmien avulla. Myös eri yhteistyötahoilta (esim. perhe, koulu, työkeskus, ryhmäkoti) saatu tieto sekä aikaisemmin tehdyt tutkimukset ovat hyvin tärkeitä.

Autismikuntoutus on suunnitelmallista, selkeää ja toistuviin rutiineihin painottuvaa ohjaamista. Sen tarkoituksena on luoda asiakkaalle turvallisuutta arjen selkeyden, järjestyksen ja ennustettavuuden avulla. Tavoitteena on asiakkaan fyysinen, psyykinen ja sosiaalinen hyvinvointi. Ohjaajan tehtävä on tukea ja ohjata autismin kirjon henkilöä mahdollisimman itsenäiseen elämään tavallisessa arjessa. Autismi kirjon henkilö tarvitsee todennäköisesti koko elämänsä ajan jatkuvaa tukea ja ohjausta, jotta hän kykenee muun muassa:

- Kehittämään vuorovaikutus- ja kommunikaatiotaidoissaan kuvien, sosiaalisten tarinoiden ja arjen toiminnoissa tapahtuvan ryhmätyöskentelyn avulla.
- Harjaannuttamaan aistien ali- ja/tai yliherkkyksiä.
- Liikkumaan ympäristössä.
- Kehittämään kädentaitoja ja silmän-käden yhteistyötä.
- Oppimiaan erilaisia arkielämässä tarvittavia taitoja, kuten ruuanlaitto, siivous ja kaupassa käynti.
- Huolehtimaan terveydestään ja hygieniastaan.

9.1 Henkilökunta

Ohjaajilta vaaditaan vähintään kouluasteinen sosiaali- tai terveydenhuoltoalan perustutkinto, hygieniapassi sekä osallistuminen EA – koulutuksiin. Eteva mahdollistaa henkilökunnan syventävät koulutukset, kuten:

- Perustietoa autismista
- Kommunikaatio ja vaihtoehtoiset kommunikaatiomenetelmät
- Aistien maailma – Sensorinen integraatio
- AVEKKI (Koulutus ja toimintamalli väkivaltatilanteiden ehkäisyyn ja hallintaan)
- AAPEP - toimintataitojen arviointi
- Kehon hallinta ja motoriikka
- Aukea (Autismin kirjon henkilöiden ja kehitysvammaisten kanssa työskentelevien ammattitaitoa syventävä koulutus)

Vaativassa / erityisen vaativassa itsenäistä asumista tukevassa palvelussa suositusten mukainen ohjaussuhde on asumispalveluissa 1,25 - 1,45 ohjaajaa/asiakas. Toimintakeskuksien suositusten mukainen ohjaussuhde vaativassa / erityisen vaativassa työ- ja päivätoiminnan palvelussa 0,3 – 0,5 ohjaajaa/asiakas.

9.2 Perehdytys

Autismin kirjon henkilöiden palvelua toteuttavat ohjaajat perehdytetään autismikuntoutuksen sisältöön ja toimintatapoihin. Kaikilla ohjaajilla on vastuu toimintatapojen ja suunnitelmien välittämisestä uusille työntekijöille. Tämän vuoksi toimintamallit on oltava kirjattuina. Uusien työntekijöiden perehdytys tapahtuu kolmen päivän aikana, jolloin uusi työntekijä työskentelee toisen ohjaajan kanssa. Suunnitellun perehdyttämisen apuna voi käyttää videointia. Asioiden kertaaminen on tärkeää, sillä omaksuttavaa tietoa on paljon. Perehdytyspäivien tarkempi sisältö on liitteenä.

Perehdytys:

- Uudelle työntekijälle lähetetään Autismikäsikirja etukäteen tai hän saa sen ensimmäisenä perehdytyspäivänä
- Esimies antaa tietoa organisaatiosta ja arvioi uuden työntekijän koulutustarpeen.
  - o Ohjaa työntekijää hakeutumaan esim. kuntayhtymän sisäiseen täydennyskoulutukseen
- Kolmen päivän perehdytys:
  - o 2 iltavuoroa ja 1 aamuvuoro
  - o **Vakituinen** työntekijä perehdyttää uuden työntekijän

Ohjaamistiedon siirtäminen näyttämällä:

- Perehdyttävä ohjaaja hallitsee tilanteen ja ohjaa
- Uusi ohjaaja katsoo, kunnes on nähnyt tilanteen ohjaamisen
- Uusi ohjaaja siirtyy ohjaamaan ja perehdyttäjä on taustalla ollen kuitenkin lähellä, jotta voi tarvittaessa auttaa sanallisesti puuttumatta itse tilanteeseen.
- Perehdyttäjää ei enää tarvita, kun uusi ohjaaja hallitsee tilanteen.

Tällä tavoin kaikki omaksuvat tilanteeseen samanlaisen toimintamallin ja asiakkaan ohjaus on yhdenmukaista ja johdonmukaista työtä.

9.3 Vastuuhjaaja

Kaikille Etevan käyttäjäasiakkaille on nimetty vastuuhjaajat, jotka huolehtivat yhteistyön toteutumisesta. Vastuuhjaaja nimetään ennen kuin asiakas tulee palveluihin, jotta hän voi tutustua jo edellisessä paikassa asiakkaaseen. Vastuuhjaaja huolehtii saattaen siirrosta, kokoaa tietoa asiakkaasta ja tuo sen yksikköön. Hän valmistele uutta toimintaympäristöä asiakkaan tarpeista lähtien. Vastuuhjaaja on aktiivisesti yhteydessä asiakkaan lähihenkilöihin, omaisiin sekä asumis- ja toimintayksikön tai koulun henkilökuntaan. Säännöllinen yhteistyö mahdollistaa parhaan mahdollisen tiedon siirron ja takaa riittävän valmistautumisen asiakkaan siirtymiseen.

Käytännössä tavoitteisiin pyritään säännöllisillä vastuuhjaajien välisillä tapaamisilla. Tapaamisia valmistellaan etukäteen ja niistä tehdään muistiot. Säännöllisten tapaamisten avulla voidaan seurata sovittujen asioiden kehittymistä ja arvioida kuntoutuksen tarvetta ja vaikutusta.

9.4 Turvallisuus

Autismin kirjon henkilöt tarvitsevat paljon apua, tukea ja ohjausta, jotta pystytään huolehtimaan heidän perusturvallisuudestaan. He eivät välttämättä ymmärrä, milloin ovat vaarassa. Puutteellinen itsesuojeluvaisto johtaa siihen, että refleksit eivät toimi normaalisti. Autismin kirjon henkilöllä voi olla korkea kivunsietokyky, mistä syystä henkilö ei normaalilla tavalla tunne kipua. Kättään puremalla tai päätään lyömällä henkilö saattaa myös hakea vahvaa aistiärsytystä. Mahdolliset vaaratilanteet pyritään huomioimaan ja minimoimaan jo asuin- tai työpaikan rakenteissa, huonekaluissa, esineissä ym. Riskit määritellään ja ennakoitaan ja säännöt ja rajat sovitaan yhdessä.

9.5 Suojatoimenpide

Suojatoimenpiteellä tarkoitetaan kehitysvammaisen asiakkaan hoitoon liittyviä, asiakkaan tahdosta riippumattomia, rajoittavia toimenpiteitä, joita käytetään tilanteissa, joissa asiakkaan oma tai toisen henkilön turvallisuus on uhattuna, ja joiden tarkoituksena on suojata asiakasta tai muita henkilöitä. Suojatoimenpidikäytännöllä pyritään mm. asiakkaan perusoikeuksien kunnioittamiseen, asiakkaan ja työntekijän turvallisuuden takaamiseen sekä pakon ja rajoitusten käytön vähentämiseen.

Suojatoimenpiteen käytölle täytyy olla selkeät perustelut, eikä sitä saa käyttää esimerkiksi kasvatuksen tai ohjauksen välineenä, rangaistus- tai uhkauskeinona tai puutteellisten resurssien vuoksi. Suojatoimenpiteet jaetaan fyysistä vapautta rajoittaviin ja itsemääräämisoikeutta rajoittaviin toimenpiteisiin.

Suojatoimenpiteiden käyttöä koskeva toimintaohje tehdään, jos asiakkaalla on toistuvaa väkivaltaista käytöstä. Toimintaohje laaditaan moniammatillisessa työryhmässä, johon osallistuvat pääsääntöisesti lääkäri, psykologi, asiakkaan vastuuhoitaja/ohjaaja sekä yksikön esimies ja työtoiminnan ohjaaja. Asiakkaalle pyritään aina järjestämään mahdollisuus osallistua toimintaohjeen laatimiseen, myös omaisten osallistuminen on suotavaa. Työryhmän kutsuu koolle vastuuhoitaja/ohjaaja tai yksikön esimies. Toisinaan suojatoimenpidettä vaativat tilanteet voivat olla äkillisiä ja odottamattomia, jolloin tehdään tilannekohtainen suojatoimenpidepäätös. Riskitilanteiden ehkäiseminen, raportointi, tarkistaminen ja seuranta kuuluvat suojatoimenpiteiden käyttöä koskevaan toimintaohjeeseen.

Suojatoimenpiteiden käyttöä koskevasta seurannasta vastaa turvallisuuskoordinaattori, joka raportoi säännöllisesti Etevan erityishuollon johtoryhmälle.

9.6 Ohjaus

Toiminnan ohjaus koostuu:

- Tavoitteiden muodostamisesta
- Ennakoimisesta
- Toiminnan suunnittelemisesta ja organisoimisesta
- Tavoitteiden toteuttamisesta
- Toiminnan arvioinnista

Autistisen henkilön ohjauksessa on erityisen tärkeää huomioida:

- Selvitä, miten henkilö kommunikoi
- Kommunikoij selkeästi, puhu hitaasti ja SANO VAIN SE MITÄ TARKOITAT
- Anna henkilölle konkreettisia toimintaohjeita puheesi tueksi, esim. pukeutumaan ohjatessa näytä vaatetta
- Käytä kuvia, sillä ne selkeyttävät puhettasi ja vahvistavat viestiäsi
- Vuorottelu kommunikaatiossa, YKSI PUHUU KERRALLAAN
- Älä tulkitse asioita
- Käsivarrenmittainen etäisyys on tärkeää sekä opettaa asiakkaille että muistaa omassa työskentelyssä

Tehtävän aloittaminen:

- Vältä ylikuormitusta aistikanavissa. Poista mahdollisuuksien mukaan ulkoiset häiriötekijät, kuten melu, valo ja lämpö/ kylmyys
- Kiinnitä huomio tehtävään
- Anna kattavat ohjeet, toiminnan vaiheet kuvina
- Anna aikaa ohjeiden vastaanottamiseen. Reagointi voi olla hidasta, vaikka asia olisikin tullut ymmärretyksi
- Varmista, että asia on ymmärretty
- Toista ohje tarvittaessa
- Käytä tarvittaessa tukena fyysistä ohjausta kielellisen asemesta
- Rytmitä aina tilanteen ja toiminnan kulku (aloitus, keskikohta, lopetus) ja mitä tapahtuu toiminnan jälkeen (esim. palkinto, oma tila, rauha, seuraava toiminto)
- Pyri ohjaamaan itsenäiseen toimintaan. **ÄLÄ TEE PUOLESTA** ellei se ole välttämätöntä (vaikka se olisikin nopeampi tapa)
- Arvioi koko ajan, tietääkö asiakas, mitä häneltä odotetaan

Pelissäännöt:

1. Määritellään ja kirjataan ylös asiakkaan tuen tarpeet, erityispiirteet ja muut huomioitavat asiat
2. Sovitaan yhteiset toimintatavat:
  - **Kirjataan selkeästi ja ymmärrettävästi**, jotta kuka tahansa pystyy toimimaan juuri samalla tavalla ohjeiden mukaan.
  - **Hiljainen tieto on valttia** – salatieto ei ole! Kaikilla on oltava sama tieto, jotta kaikki voivat toimia samalla tavalla.
  - Ohjeet ovat **näkyvissä** siellä, missä asiat tehdään (wc, huoneet, eteinen...)
  - **Erilaisia ohjeita** eri tarpeisiin:
    - Kattavat tarkat ohjeet kansiossa
    - Lyhennelmä seinällä
    - Taskuversio muistilappuna?
3. Jokainen työntekijä noudattaa ohjeita
  - **Älä sooloile**, sillä siitä kärsii asiakas. Varsinkin autistiselle henkilölle yhtenäiset toimintatavat ja johdonmukaisuus ovat verrattavissa mihin tahansa apuvälineisiin muilla.
  - **Ole johdonmukainen.**
  - **Vältä impulsiivisuutta** ohjatessasi (autistista) asiakasta, sillä se voi hämmentää häntä.
4. Yhteisten toimintatapojen löytäminen ja niistä kiinni pitäminen on **välttämätöntä**:
  - toiminnan sujumiseksi
  - asiakkaiden turvallisen ja hyvän hoidon takaamiseksi
  - henkilökunnan jaksamisen kannalta

10 Tukitiimitoiminta

Etevan tukitiimien tarkoituksena on luoda yhdessä edellytyksiä laadukkaalle autismituntoutukselle ja yksilölliselle asiakastyölle. Tukitiimi tukee henkilökunnan ammatillisuutta sekä asiakkaiden voimaantumista ja hyvinvointia hyödyntämällä moniammatillista osaamista. Tukitiimissä asioita käsitellään aina arjen näkökulmasta. Tiimissä vahvistetaan ja arvioidaan yhteisöllisiä menetelmätaitoja ja luodaan perusarkea tukevia tavoitteita. Työskentelyn lähtökohtana ovat asiakaslähtöisyys ja asiakkaiden yksilölliset suunnitelmat. Tiimi voi sisältää asiakasprosessien ja ohjaustyön tukemista sekä toimintamallien hiomista. Toimintamalleja rakentamalla huomioidaan henkilökunnan työssä jaksaminen ja toiminnan eettinen kestävyys. Tukitiimitoiminta ei kuitenkaan ole varsinaista työnohjausta eikä korvaa sitä. Yksikön toiveesta tiimi voi sisältää asukkaiden erityistarpeisiin liittyvää koulutusta.

Erikseen nimettyjen verkostoyksiköiden tukitiimit kokoontuvat kerran kuukaudessa. Muiden yksiköiden tukitiimien tiheys määritellään asiakaskunnan vaativuuden mukaan. Toimintayksikön henkilökunnan lisäksi tiimeihin osallistuu 2-4 asiantuntijaa, joita ovat psykologi, kuntoutusohjaaja, terapeutti sekä tarvittaessa muita asiantuntijoita. Yksikön esimiehen osallistuminen tukitiimikokoontumisiin on toivottavaa.

Tukitiimissä käsiteltävä aihe/aiheet lähetetään etukäteen (vähintään viikkoa ennen) kaikille tukitiimiin osallistuville, jotta osallistujilla on mahdollisuus valmistautua aiheeseen. Yksikkö tekee jokaisesta kokoontumisesta kirjallisen muistion ja toimittaa sen kaikille jäsenille ennen seuraavaa tiimiä.

Tukitiimissä tiimisuhteilla on tärkeä merkitys. Tiimissä osallistujat ovat tasavertaisia jäseniä ammatillisesta roolista riippumatta ja kaikilta odotetaan sitoutumista yhteisesti sovittuihin toimintatapoihin. Tavoitteena on avoin, keskusteleva ja kunnioittava ilmapiiri, jossa kaikkien osallistujien näkökulmat tulevat huomioiduiksi. Näin mahdollistetaan yhteisen asiakaskuvan muodostaminen, jonka pohjalta asiakkaan kanssa toimitaan.

11 Autismiasumisen ja autistien työ- ja päivätoiminnan laatuksiteerit Etevässä

Jokaisella autismin kirjon henkilöllä on oikeus saada kuntouttavaa asumista ja kuntouttavaa työ- ja päivätoimintaa.

11.1 Tilat

- autisteille suunnitellut, riittävän tilavat ja selkeät ja toimintojen mukaan jäsennellyt tilat
- riittävästi välineistöä, tietokone, kuvanteko-ohjelma, kamera, videointivälineet, painopeitto, terapia- ym. palloja, päiväjärjestysten, infotaulujen ym. tiedonvälityksen valmistamiseen tarvittava materiaali
- asumisessa jokaisella oma huone, äänieristys, yksilölliset tarpeet huomioidaan
- rauhoittumishuone / aistihuone erikseen
- ympäristössä hyvät liikuntamahdollisuudet

11.2 Henkilöstöresurssit

- riittävästi henkilökuntaa (v. 2006 UEP:n Henkilöstömitoitustyöryhmän loppuraportin suositus: vahvasti autettu asuminen autismin kirjioon kuuluville 1,25-1,45. Yleisesti koulutuksissa ja kirjallisuudessa mainittu suhde ohjaaja/asiakas on 1:2).
- esimiehellä on perustieto autismista, autismituntoutuksesta
- henkilöstön valinnassa autismitoimintaosaaminen, informointi (millaista työ on autismitoimintayksikössä), alkuperäshydytys
- peruskoulutus autismista, kommunikaatio, aistikoulutus, YKS, Avekki, suoja-toimenpidekoulutus,
- syventävä koulutus, esim. AUKEA
- henkilöstö on pitkäaikaista, siirrot ja vaihdot pyritään ennakoimaan ja toteuttamaan harkitusti
- henkilöstö tuntee asiantuntijapalvelut ja osaa käyttää niitä tarvittaessa
- asumisen ja työ- ja päivätoiminnan tuotteet asiakkaan tarpeiden mukaiset

11.3 Toiminnan rakenteet

- autismikuntoutusta antava yksikkö on tarkoitettu kaikille autismin kirjon henkilöille, myös kaikkein haastavimmille
- ryhmäkoko 5 – 6 asiakasta
- henkilökunnalla yhteinen aika toiminnan suunnitteluun, tavoitteiden asettamiseen, seurantaan, materiaalien valmistamiseen ym. Jokainen asiakas huomioidaan yksilönä omine tarpeineen ja tavoitteineen
- säännölliset viikkopalaverit
- esimiehen vastuuttaminen tavoitteiden mukaiseen toimintaan ja sen toteutumiseen
- asiakkaiden henkilökohtaiset turvasuunnitelmat ja suoja-toimenpiteiden käyttöä koskevat toimintaohjeet ovat ajan tasalla ja niiden tarve arvioidaan säännöllisesti
- yhteiset toimintamallit, asiakkaiden viikko-ohjelmat ja päiväjärjestykset kirjatui-na
- jokaisella asiakkaalla on YKS /Porttikirja ja kuntoutussuunnitelma
- yksiköiden keskinäinen yhteistyö toimii (verkosto)
- tukitiimin toiminta yksikössä on säännöllistä ja toimii sovitun mukaisesti (viikkoa ennen käsiteltävät asiat tiedoksi asiantuntijoille, kirjallinen muistio, pj yksiköstä, arviointi joka kerta)

11.4 Autismin ydinosaamisen varmistaminen ja vahvistaminen

- Autismikuntoutuksen käsikirja jokaiseen yksikköön alkutiedon lähteeksi
- yksikössä on peruskirjallisuus autismista
- varmistetaan henkilökunnan kouluttautumismotivaatio: henkilökohtainen sekä yksikkökohtainen koulutus- ja osaamisen kehittämisohjelma tehty, huolehditaan osaamisen ja tietojen päivityksestä
- huolehditaan henkilökunnan työhyvinvoinnista: avuksi konkreettisia asioita kuten työaikajärjestelyt, esim. lyhyempi työaika raskaissa yksiköissä
- kehitetään tukitiimien toimintaa vastaamaan paremmin yksikön tarpeita
- yksikössä tehtävät arvioinnit ja tutkimukset ovat kuntoutussuunnitelman pohjana YKSin lisäksi, esim. autistisen henkilön yksilöllisen oirekuvan ja autistisen ajattelun kartoitus, jotta voidaan mahdollisimman hyvin vastata asiakkaan tuen tarpeisiin. Asiantuntijat ovat mukana tarvittaessa.

LIITTEET

1 Perehdytyspäivät asumispalveluissa

1. Perehdytyspäivä

- salassapitovelvollisuuden merkitys ja allekirjoitus
- asukkaiden esittely ja tutustuminen
- päivä- ja viikkorytmiin tutustuminen
- lääkkeet, lääkkeiden antaminen; ajankohdat, dosetin käyttö
- asukkaiden perushoitoon liittyvät asiat, ruokailu ja erityisruokavalio
- päiväkirjan, kalenterin ja viikko-ohjelman esittely ja toimintaperiaate
- esimerkkiruokailut
- puhelimen käyttö / vastaaminen
- Efficaan perehtyminen ja käytön ohjaaminen

2. Perehdytyspäivä

- päivä- ja viikkorytmin kertaaminen
- asukkaiden erityispiirteet, käyttäytyminen ja erityistoimenpiteet
- kauppatilauksen tekeminen
- tavaran hankinta, mitä asukkaat ostavat, mitä talo ostaa, miten toimitaan
- reseptit ja apteekkiasiat
- haastavasti käyttäytyvän asiakkaan kohtaaminen / Suojatoimenpidekäsikirja / Iomakkeiden täyttö, myös Ilmoitus uhka- ja työväkivaltilanteesta -lomake
- yleiset asiat: sairauslomat, vuosilomat, vapaat, virkavapaat
- Efficaan kirjaaminen
- asiakkaan ohjaus

3. Perehdytyspäivä

- asukkaiden nukkumaanmenot viikolla ja viikonloppuna
- asukkaiden aamutoimet ja työhön/kouluun lähtö
- asukkaiden raha-asiat, nosto-oikeudet, kuittien säilytys, tilikortin käyttö ja tiliotteet
- asukkaiden vastuuohjaajat ja vastuuohjaajan merkitys
- lääkkeiden jako dosetteihin: ajankohta ja opastus
- asukkaiden kansioden esittely, lääkärikäyntien ym. kirjaaminen, terveyden seuranta
- taksikortin käyttö
- asukkaiden erityispiirteiden/ tarpeiden kertaaminen
- yhteistyötahojen esittely
- palo- ja pelastussuunnitelma, alkusammuttimet, paloturvallisuus, hätänumerot, ensiapukaapit
- työterveyshuolto
- hälytykset (öisin) ja turvarannekkeen käyttö
- ammatillisuuden korostaminen
- palvelun laatu
- omat tehtävät ja vastualueet
- koneiden ja laitteiden huolto
- Effican kertaus

2 Perehdytyspäivät toimintakeskuksessa työ- ja päivätoiminnassa

1. Perehdytyspäivä

- salassapitovelvollisuuden merkitys ja allekirjoitus
- asiakkaiden vastaanottoon perehtyminen
- asiakkaiden esittely ja tutustuminen (2-5 asiakasta)
- toimintakeskukseen tutustuminen
- päiväohjelmaan tutustuminen
- ryhmätuokioihin (infot) tutustuminen (1-2 ryhmää)
- työ- / päivätoimintaan tutustuminen ohjaaja parina
- esimerkkiruokailu
- ohjattuun taukotoimintaan perehtyminen
- päiväkirjan ja viikko-ohjelman esittely ja toimintaperiaate
- asiakkaiden perushoitoon liittyvät asiat, vessatukset, erityisruokavaliot, allergiat
- vastuuhajaajat ja niiden merkitys
- asiakaskuljetustehtäviin tutustuminen

2. Perehdytyspäivä

Työsuojelu- ja turvallisuusperehdytys:

- yksikön turvallisuusohjeet
- henkilökohtaiset turvasuunnitelmat
- suojatoimenpiteet
- haastavasti käyttäytyvän asiakkaan kohtaaminen
- raportointi ja lomakkeet (väkivaltailmoitus)
- lääkehoitosuunnitelma, yksikössä käytössä olevat lääkkeet
- paloturvallisuus ja ensiapuvälineistö

- tietojärjestelmiin ja tietoliikennevälineisiin perehtyminen ja käytön ohjaaminen
- työterveyshuolto
- yhteistyötahot
- omat tehtävät ja vastualueet

3 Henkilökohtainen kuntoutussuunnitelma –lomake

Eteva kuntayhtymä

Henkilökohtainen kuntoutussuunnitelma –lomake

ASIAKKAAN HENKILÖKOHTAISEN KUNTOUTUSSUUNNITELMAN KESKEISIMMÄT ALUEET

Nimi: _____ Syntymäaika: _____

KUNTOUTUSSUUNNITELMAN KESKEISET OSAT, JOIHIN PANOSTETAAN SEURAAVAN KAHDEN KUUKAUDEN AJAN

ASIA	TAVOITE - konkreettinen	TOTEUTUS - miten toteutetaan arjessa	SEURANTA JA VASTUUHENKIÖ
1.			
2.			
3.			

Laadintapäivä	Tarkistuspäivä	Laatijat
---------------	----------------	----------

Kirjallisuutta

Omaelämänkerrallista kirjallisuutta

- Iversen, P. 2008. *Outo poika*. Helsinki. WSOY.
- Kerola, K. 1987 *Lauri, poikani Lauri. Autistisen lapsen suljettu maailma*. Helsinki. Kirjapaja.
- Kerola, K., Santalahti, S. 2000 *Jukka ja Lauri. Suljetun maailman pojat*. Jyväskylä. PS-kustannus.
- Laukkarinen, L., Rufenacht, M. 1998 *Yhden asian mies. Asperger-lapsen kasvu aikuiseksi*. Helsinki. Tammi.
- Prince – Hughes. 2006 *Gorillan kosketus. Matkani läpi autismin*.
- Scotson, L. 1989 *Poikani Doran*. Helsinki. WSOY.

Suomenkielistä tietokirjallisuutta

- Andersson, B. 2006 *Sosiaaliset tarinat ja sarjakuvitettu keskustelu*. Jyväskylä. Haukkarannan koulu.
- Göös, R-L. 2007 *Arkielämän A B C*. Opetushallitus.
- Attwood, T. 1998 *Aspergerin oireyhtymä. Opas vanhemmille ja asiantuntijoille*. Jyväskylä. Haukkarannan koulu.
- Autismi- ja Aspergerliitto 2005. *Autismi ja Aspergerin oireyhtymä. Toimintarajoite – Miten se vaikuttaa elämääsi?*
- Callesen, K., Moller Nielsen, A., Attwood, T. 2005 *KAH-kassi – Kognitiivis-affektiivinen harjoittelu*. www.cat-kit.com
- Avellan, A., Lepistö, T. 2008 *Varhis. Opas pienten autististen lasten varhaiskuntoutukseen*. Lastenlinnan sairaala.
- Faherty, C. 2006 *Autismi/Aspergerin oireyhtymä. Mitä se merkitsee minulle? Autismi- ja Aspergerliitto*.
- Gillberg, C. 1997 *Nörtti, nero vai normaali? – Aspergerin oireyhtymä lapsilla, nuorilla ja aikuisilla*.
- Heikura-Pulkkinen U., Kujanpää S. 2006 *Sosiaaliset kuvatarinat*. Haukkarannan koulu.
- Ikonen, O.(toim.) 1998 *Autismi – teoriasta käytäntöön*. Jyväskylä. PS-kustannus.
- Korhonen, A., Kalliomäki, R. 2010 *Kallen kuplat. Sosiaalisia kuvatarinoita*. Mikael-koulu.
- Kerola, K. (toim.) 2001 *Struktuuria opetukseen. Selkeys ja rakenteet oppimisen edistäjinä*.
- Kerola, K., Kujanpää, S. 2007 *Haastava käyttäytyminen – syitä - muutoksen mahdollisuuksia*. Tervaväylän koulu.
- Kerola, K. Kujanpää, S. Kallio, A. 2009 *Tunteesta tunteeseen- ihmismielen tarinat kuvin ja sanoin*. Harjoituskirja. opetushallitus.

Kerola, K., Kujanpää, S., Timonen, T. 2009 Autismin kirjo ja kuntoutus. Jyväskylä. PS-kustannus.

Korventaival, N., Havukainen, E. 2010 Virtaa vanhemmille- Voimavaratyöskentelyä arjen tueksi. Autismisäätiö.

Kujanpää, S. 2009 Tukikeskustelun käsikirja – terapeutista keskustelua hyväksyvässä ilmapiirissä. Haukkarannan koulu.

Kujanpää, S., Väinölä, V. 2005 Koritehtävät 1. Toiminnan ohjauksen, omatoimisuuden ja oppimisen tueksi. Jyväskylä. Haukkarannan koulu.

Nieminen, S., Rautakallio, M. 2003 Luokkatoveriohjelma. Asperger lapsen tukeminen koulussa. Helsinki. Autismi- ja Aspergerliitto.

Partanen, K. 2010 Voimaa autismin kirjon kuntoutukseen. Autismisäätiö.

Pesonen, M. 2006 Koreja kommunikaatioon. Harjoituksia pienten puhe- ja kielihäiriöisten lasten kuntoutukseen. Helsinki. Puheterapeuttien kustannus.

Riikonen, K., Räsänen, R. 2010 Elämän taidot. Opas nuorten ryhmätoimintaan. Honkalampisäätiö.

Szegda, D., Hokkanen, E. 2009 Apua arkeen ja aistihäiriöihin. Autismi- ja Aspergerliitto.

Vermeulen, P. 2000 Olen jotain erityistä – Kuinka kertoa lapsille ja nuorille heidän autismitaan tai Aspergerin oireyhtymästään. Jyväskylä. Haukkarannan koulu.

Kirjallisuutta aiheesta kattavasti lisää: www.autismiliitto.fi/kirjasto/kirjat

Lähdeluettelo

- Autismi- ja Aspergerliitto ry. Viitattu 29.11.2010. <http://www.autismiliitto.fi>, autismin kirjo
- Andersson, B. 2006. Sosiaaliset tarinat - sarjakuvitettu keskustelu. Jyväskylä: Haukkarannan koulu.
- Dalenius, K., Sirén, R. 1997. Käpylän malli - Aikuisten autistien kuntouttaminen, Nuorten autistien kuntoutusprojekti 1.4.1992–31.5.1995. Helsinki: Suomen autismiyhdistys ry.
- Ehlers, S., Gillberg, C. 1997, Aspergerin syndrooma – yleiskatsaus. Helsinki: Suomen Autismiyhdistys ry.
- Frith, U. 1993. Autism - Explaining the Enigma. Blackwell Publishers. Oxford UK & Cambridge USA.
- Frost, L., Bondy, A.1994. The Picture Exchange Communication System Training Manual. Cherry Hill.
- Gillberg, C. 1999. Autismi ja autismin sukuiset häiriöt lapsilla, nuorilla ja aikuisilla. 2.p. Helsinki: Hakapaino Oy.
- Gillberg, C. 2001. Nörtti, nero vai normaali? Aspergerin oireyhtymä lapsilla, nuorilla ja aikuisilla. 2.p. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Heikura-Pulkkinen, U., Kujanpää, S. 2006. Sosiaaliset kuvatarinat. Jyväskylä: Haukkarannan koulu.
- Ikonen, O. (toim.) 1998. Autismi – teoriasta käytäntöön. Jyväskylä: PS – kustannus.
- Kaski, M. (toim.), Manninen, A. ja Pihko H. 2009. Kehitysvammaisuus. 4.uud.p. Helsinki: WSOYpro Oy.
- Kehitysvamma-alan verkkopalvelu. Viitattu 29.11.2010. <http://www.verneri.net>, diagnoosit, autismikuntoutus
- Kerola, K., Kujanpää, S., Timonen, T. 2009. Autismin kirjo ja kuntoutus. Jyväskylä: PS-kustannus ja Atena.
- Kerola, K., Sipilä, A. 2007. Haastava käyttäytyminen. Oulu: Tervaväylän koulu.
- Koegel, L. K. 2000. Treatments for people with Autism and other Pervasive Developmental Disorders. Journal of Autism and Developmental Disorders Interventions to Facilitate Communication in Autism. 2000; 30 (5), 383-391.
- Koegel, L. K. Carter, C., Koegel, R. 2003. Teaching Children with Autism Self-Initiations as a Pivotal Response. Topics in Language Disorders.2003; 23 (2), 134-145.
- Kontu, E. 2004. Mielen ja musiikin ikkunat. Mielen teoria ja kommunikaatiosuhde –tapaustutkimuksia. Helsingin yliopisto. Käyttäytymistieteellinen tiedekunta, Soveltavan kasvatuksen laitos, Erityispedagogiikka. Väitöskirja.
- Koskentausta, T., Metsähonkala, L., Raitasuo, S. 2005. Älylliseen kehitysvammaisuuteen, autismiin sekä aktiivisuuden ja tarkkaavuuden häiriöön liittyvät käytösoireet. Espoo: Janssen-Cilag Oy.
- Kranowitz, C. 2008. Tahatonta tohellusta. 3.p. Jyväskylä: PS-kustannus.

Landrus, R., Mesibov, G., Schaffer, B., Schopler, E. 1997. Toimintataitojen arviointimenetelmä nuoruus- ja aikuisikäisiä varten (AAPEP). Helsinki: Kehitysvammaliitto.

Pukki, H. 2007. Näkökulmia seksuaalisuuteen autismit kirjolla. Helsinki: Autismi- ja Aspergerliitto ry.

- Etevan Asiantuntijapalvelu, Hothat-käsikirja
- Satakunnan Aune -hanke 2005-2007
- YKS-koulutus, täydennyskoulutus Mäntsälässä 9.3.-23.4.2009

Eteva kuntayhtymä

2011